

Masterscriptie Politiek en Parlement
Radboud Universiteit Nijmegen

Centrum-rechts in de jaren zeventig

Een studie naar de beeldvorming rondom de
kabinetten-Biesheuvel en Van Agt I tegen het licht
van de gepolariseerde zeventig

Naam: Mike van Raak
Studentnummer: S4053737
Datum: 15-08-2015
Begeleider: C.C. van Baalen

Inhoud

Inleiding en Status Quaestionis	1
Definities en methodiek	10
1. Beeldvorming rondom het kabinet-Biesheuvel	14
De formatie en presentatie: Biesheuvel-I, Dreesheuvel-I of De Jong-II?	14
Het tweede eerste Kabinet-Biesheuvel: parlementair minderheidskabinet of demissionair?	17
Begroting 1973: Op campagne in de Kamer	22
Kabinet-Biesheuvel: beeld en beleid	25
2. Beeldvorming rondom het kabinet-Van Agt I	28
De formatie en presentatie: toch niet Den-Uyl II	28
Andriessen vertrekt: ‘zelfs de minister van Financiën zegt het vertrouwen op’	32
Algemene beschouwingen 1981	35
Kabinet-Van Agt I: de balans	38
Conclusie	39
Samenvatting	41
Literatuurlijst	42
Bronnenlijst	44
Bronnen bij hoofdstuk 1:	44
Bronnen bij hoofdstuk 2:	44
Bijlage 1: lijst met afkorting partijnamen	46

Inleiding en Status Quaestionis

Historisch onderzoek naar beeldvorming rondom Nederlandse kabinetten wordt vooralsnog overheerst door het kabinet waarbij die verbeelding ook daadwerkelijk aan de macht leek te komen. Het kabinet-Den Uyl (1973-1977) geldt als ‘meest linkse kabinet’ uit de Nederlandse geschiedschrijving. Dat label leidde er wellicht toe dat de geschiedschrijving van het kabinet-Den Uyl en de beeldvorming er omheen beduidend meer academische aandacht heeft gekregen dan de meeste andere kabinetten uit de Nederlandse parlementaire geschiedenis. Het resulteerde in 1999 tot het eerste standaardwerk over het kabinet-Den Uyl van de Nederlandse politicoloog en politiek historicus Peter Bootsma en journalist Willem Breedveld getiteld: ‘de verbeelding aan de macht’.¹ Ondanks de titel richtte deze studie zich opvallend weinig op de beeldvorming en allures van het kabinet Den Uyl, terwijl het kabinet zich juist op dat veld zo sterk kenmerkte. De ideologische strijd en polarisatie rond het kabinet waren zo sterk dat er allerlei mythes rondom het kabinet vormden. In 1998 was al door verschillende historici en politici in de bundel *Illusies van Den Uyl* gepoogd deze mythes rondom het kabinet te ontcrachten met wat het kabinet nu echt beleidsmatig had gedaan en wat de politieke en economische gevolgen daarvan waren geweest. De precieze benaderingswijze verschilde hierbij per artikel en auteur.² De aantrekkingskracht van het kabinet bleek uiteindelijk zo groot dat de historica Ilja van den Broek haar proefschrift er een proefschrift over de plaats van de beeldvorming rondom in het collectieve geheugen van Nederland.³

De sterke beeldvorming rondom het kabinet-Den Uyl had ook effect op het beeld van de jaren zeventig als tijdvak. Van den Broek schrijft daarover: ‘Het kabinet-Den Uyl staat bekend als het kabinet van de ‘maakbare samenleving’. Het belichaamt het geloof in een politiek die in staat is structurele maatschappelijke veranderingen tot stand te brengen. De mythe die de wording en teloorgang van dit ideaal weergeeft, heeft het beeld van de politiek van de jaren zeventig in de loop van de tijd vervormd’.⁴ Het tijdvak is dan ook door verschillende auteurs als nadrukkelijk links afgebeeld. In navolging van de Duitse historicus Gerd Koenen⁵ zocht de Nederlandse historicus Antoine Verbij naar de oorsprong van het linkse radicalisme in de jaren zeventig in Nederland.⁶ Verbij bestempelde het tijdvak als ‘het rode decennium’ en ‘tien rode jaren’. In zijn werk concludeerde hij hoe een progressieve en linkse consensus de boventoon voerden in het Nederland van de jaren zeventig. Ook de Nederlandse historicus Jacco Pekelder kwam tot eenzelfde conclusie. Hij stelde dat het activisme van

¹ P. Bootsma en W. Breedveld, *De verbeelding aan de macht: het Kabinet-Den Uyl 1973-1977* (Den Haag 1999).

² J. Ramakers, G. Voerman en R. Zwart, (Eds.) *Illusies van den Uyl?: De spreiding van kennis, macht en inkomen* (Amsterdam 1998).

³ I. van den Broek, *Heimwee naar de politiek: de herinnering aan het kabinet-Den Uyl* (Rotterdam 2002).

⁴ *Ibidem*, 29.

⁵ G. Koenen, *Das rote Jahrzehnt. Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1967-1977* (Frankfurt 2002).

⁶ A. Verbij, *Tien Rode Jaren. Links Radicalisme in Nederland 1970-1980* (Amsterdam 2002).

de jaren zestig doordrong tot diep in de jaren zeventig en het zich vervolgens verspreidde over het gehele land en door alle lagen van de bevolking heen.⁷

Dit beeld van het rode decennium wordt niet door alle auteurs over de jaren zeventig aangehangen. Andere onderzoekers concentreren zich vooral op de gematigdere sociaal-democraten. De Duitse historicus Bernd Faulenbach stelde dat de geschiedschrijving zich niet zo uitgebreid moest concentreren op het radicalisme en activisme van de jaren zeventig door de extremistische splintergroeperingen die uiteindelijk maar een marginale rol speelden.⁸ Hij beschreef de jaren zeventig daarom niet als een *'rote Jahrzehnt'*, maar een *'sozialdemokratisches Jahrzehnt'*. Volgens Faulenbach werd de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* onder bondskanselier Willy Brandt het gezicht van de politiek in de jaren zeventig in Duitsland. Dat beeld van een sociaal-democratisch tijdperk geldt wellicht niet alleen voor Duitsland, want in grote delen van Europa kwamen sociaaldemocratische regeringen aan macht. De Nederlandse historicus Duco Hellema stelde dat deze aan de macht kwamen als het gevolg van een wijdverspreide hervormingsgezindheid onder de linkse elite in de jaren zeventig. Dat gold volgens hem zeker ook voor de progressieve Nederlandse elite.⁹ In een later werk over de jaren zeventig nuanceerde hij dit beeld echter weer. De jaren zeventig waren voor hem nu juist een overgangsfase waarin een dynamisch proces van progressieve en radicale krachten, afkomstig uit de jaren zestig, werden geconfronteerd met conservatieve en liberale tegenkrachten tegen het eind van de jaren zeventig.¹⁰

Hellema schrijft echter dat deze conservatieve en liberalen tegenkrachten in West-Europa echter veel minder historische aandacht hebben gekregen. Hij noteerde: 'over de 'conservatieve tegenbewegingen' van de jaren zeventig is, althans voor wat betreft West-Europa, veel minder geschreven dan over het 'rode decennium'. De aandacht richt zich veelal op het links-radicalisme, op het rode terrorisme of op de sociaal-democratische regeringen van die jaren'.¹¹ Daarmee legt Hellema ook de vinger op de zere plek voor wat betreft onderzoek naar beeldvorming rondom kabinetten, want naast het kabinet-Den Uyl waren de jaren zeventig ook het toneel van drie andere kabinetten, namelijk: het kabinet-De Jong (1967-1971), het kabinet-Biesheuvel (1971-1973) en het kabinet-Van Agt I (1977-1981). Deze kabinetten waren van gemengde constellatie, maar zeker niet te beschouwen als expliciet links.

⁷ J. Pekelder, *Sympathie voor de RAF. De Rote Armee Fraktion in Nederland, 1970-1980* (Amsterdam 2007).

⁸ B. Faulenbach, 'Die Siebzigerjahre – ein Sozialdemokratisches Jahrzehnt', *Archiv für Sozialgeschichte* 44 (2004), 1-39.

⁹ D. Hellema, 'Das Ende des Fortschritts. Die Niederlande und die siebziger Jahre', *Zentrum für Niederlande-Studien. Jahrbuch* 18 (2008), 85.

¹⁰ D. Hellema, *Nederland en de jaren zeventig* (Amsterdam 2012).

¹¹ *Ibidem*, 182.

De beeldvorming rondom deze kabinetten tonen een andere weergave van politiek in de jaren zeventig. Dat beeld is vooral onderzocht door internationale historici. Voor hen waren de jaren zeventig juist een conservatief tijdperk van verval.¹² Voor Nederlandse historici - die deze interpretatie volgen - werd het decennium daarbij vaak gezien vanuit de rebelse jaren zestig. Zij beschreven daarom de jaren zeventig juist als een decennium vol teleurstelling. Na de progressieve politiek en het activisme van de dromerige *sixties*, kwam de conservatieve tegenbeweging die de wereld weer herinnerde aan de harde realiteit van economische tegenslag en buitenlandse (nucleaire) dreiging. Belangrijk voor deze visie is het werk over de jaren zestig van de Nederlandse historicus Hans Righart. Daarin concludeerde hij dat het overweldigend vertrouwen in de maakbaarheid van de samenleving in de jaren zestig werd begroet door de alledaagsheid van de jaren zeventig.¹³ Ook de Nederlandse geschiedschrijver Herman de Liagre Böhl gebruikte een dergelijke benadering. Hij zag de jaren zestig als tijdperk van vernieuwing, verandering en optimisme, maar hieraan kwam een einde aan het begin van de jaren zeventig dat vooral werd veroorzaakt door de economische recessie. Dat had volgens Liagre Böhl ook effect op het Nederlandse regeringsbeleid. De jaren zestig stonden daarbij symbool voor het Keynesianisme en de actieve sturing van het bedrijfsleven, terwijl in de jaren zeventig een liberale koers werd ingezet.¹⁴

Het kabinet-Den-Uyl werd daarbij altijd gezien als een exponent van de jaren zestig. Volgens Righart liep de politiek ver achter op de maatschappelijke en culturele ontwikkelingen in de jaren zestig. Pas met het aantreden van het kabinet-Den Uyl in 1973 werd de geest van de jaren zestig vertaald in de Nederlandse politiek.¹⁵ Ook Van den Broek lijkt het kabinet-Den Uyl op te vatten als een continuatie van de geest van de jaren zestig.¹⁶ Waar het kabinet-Den Uyl dus geldt als de voortzetting van de jaren zestig, worden de kabinetten-De Jong, -Biesheuvel en -Van Agt juist opgevat als de conservatieve tegenbeweging van de jaren zeventig. Dat beeld is chronologisch merkwaardig, maar het past wel in het beeld van de jaren zeventig als een gepolariseerd tijdperk met progressieve en activistische linkse krachten uit de jaren zestig tegenover de rechtse behoudende krachten uit de jaren zeventig.

Het kabinet-De Jong is al uitvoerig object van studie geweest binnen de serie *de Parlementaire Geschiedenis van Nederland* door het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis dat is verbonden aan

¹² Zie bijvoorbeeld: N. Ferguson e.a. (red.), *The shock of the global: the 1970s in perspective* (Cambridge 2010), T. Judt, *Postwar: a history of Europe since 1945* (Londen 2005) en E. Hobsbawm, *The age of extremes: the short twentieth century, 1914-1992* (Londen 1994).

¹³ H. Righart, *De eindeloze jaren zestig: de geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

¹⁴ H. de Liagre Böhl, 'Consensus en polarisatie: spanning in de verzorgingsstaat, 1945-1990', in: R. Aerts, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990* (Nijmegen 2001) 283-346.

¹⁵ Righart, *De eindeloze jaren zestig*, 15.

¹⁶ Van den Broek, *heimwee naar de politiek*, 29.

de Radboud Universiteit Nijmegen.¹⁷ Binnen deze ‘grote werken’ over de parlementaire geschiedenis is de beeldvorming of aanzien van een kabinet ook een vast onderdeel van het studieprogramma. Het historische beeld van het kabinet-De Jong werd volgens de Nederlandse historicus Johan van Merriënboer vooral bepaald door het overheersende beeld van de jaren zestig in de historische literatuur, geschreven door historici als Righart, Liagre Böhl en James Kennedy.¹⁸ Binnen het door hen geschetste beeld van een progressief en activistisch tijdperk was weinig plaats voor het conservatief ogende kabinet-De Jong. Van Merriënboer merkte echter op dat ondanks deze beelden en ‘een zeer kritische pers’ het kabinet-De Jong toch had gezorgd voor belangrijke hervormingen. Bepaalde progressieve thema’s kregen wel degelijk aandacht binnen het kabinet. Van Merriënboer stelde dat premier Piet de Jong in werkelijkheid een zeer bekwaam premier bleek te zijn, die door zijn bekwame persoonlijkheid zonder grote politieke problemen de gehele periode uitzat, ondanks de historische negatieve beeldvorming rondom hem heen.¹⁹

De jaren zeventig waren echter ook de jaren van het kabinet-Biesheuvel en het kabinet-Van Agt I. Beide kabinetten en de beeldvormingen er omheen zijn dan ook bestudeerd in de historische literatuur. In deze studies wordt niet consequent, net zoals in de literatuur over het kabinet-De Jong en -Den Uyl, de beeldvorming gekoppeld aan de concrete beleidsvoering gelegd. Zo concluderen onderzoekers vaak of dit beeld wel klopt met het daadwerkelijk gevoerde beleid rond kabinetten. Zoals bij de mythes rondom het kabinet-Den Uyl al uitvoerig is gedaan. Dit is voor de kabinetten-Biesheuvel en Van Agt I nog niet het geval geweest in een coherente en samenhangende historische studie over beeldvorming. De beeldvorming en beleidsvoering zijn altijd onderdeel van bredere studies naar deze kabinetten. Daarom is van een coherent historisch debat over de beeldvorming van deze kabinetten geen sprake, hoewel de interpretaties op een aantal punten wel uiteenlopen.

De focus van het onderzoek van parlementair historicus en jurist Peter Maas vormde de kabinetsformaties in de periode 1959-1973, maar hij behandelde ook sporadisch de beeldvorming rondom de onderzochte kabinetten. Hij beweerde dat tijdens de formatie van het kabinet-Biesheuvel de linkse media en politieke partijen een negatief beeld van het in hun ogen rechtse kabinet hadden. Daarom gaven zij de voorkeur aan nieuwe verkiezingen. De onvermijdelijkheid van een parlementaire meerderheidskabinet van vijf partijen onder premier Biesheuvel werd toch ingezien.²⁰ Andere kenmerkte het kabinet volgens Maas juist weer als een ploeg van sterke politieke voormannen die het

¹⁷ J. van Merriënboer en C. van Baalen (red.), *Polarisatie en hoogconjunctuur: het kabinet-De Jong 1967-1971* (Amsterdam 2013).

¹⁸ J. van Merriënboer, ‘Slotsom’ in: Johan van Merriënboer en C. van Baalen (red.), *Polarisatie en hoogconjunctuur*, 608-613.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ P. Maas, *Kabinetsformaties: 1959-1973* (Den Haag 1982), 260.

land zouden hervormen.²¹ Daarom waren de sociale partners gematigd positief over het kabinet, maar hekelden wel de vaagheid van de economische plannen.²² Aan dat imago kwam een einde met de kabinetscrisis en het ontslag van de DS'70-ministers.²³ Het kabinet viel volgens Maas daarmee zelfs daarmee te vergelijken met 'het kwalitatief mindere kabinet-Marijnen'.²⁴ Biesheuvel bleek een zwakke teamleider en DS'70 betuigde zich in het kabinet als een *Fremdkörper*. Beleidsmatig wist het kabinet in het begin nog oplossingen te formuleren voor de ernstige economische problemen, maar kon door de interne spanningen, de kabinetscrisis en de vervroegde verkiezingen deze niet meer implementeren.²⁵

De Nederlandse historici Jac Bosmans en Alexander van Kessel kwamen tot soortgelijke conclusie, hoewel beeldvorming in hun werk nauwelijks een vast onderdeel vormde. Het kabinet-Biesheuvel begon volgens de auteurs na een zeer moeizame formatie aan een omvangrijke agenda van hervormingen en bezuinigen. Het kabinet stuitte echter op de interne verdeeldheid tussen de confessionele partijen, DS'70 en de VVD. Het kabinet zag zich na het vertrek van DS'70 nog als een volwaardig parlementair minderheidskabinet en poogde in de resterende maanden nog belangrijke beleidsmatige hervormingen door te voeren. Daar kwam volgens Bosmans en Van Kessel maar weinig van terecht vanwege de zwakke parlementaire positie van het kabinet.²⁶

In zijn dissertatie beschreef Wilfred Scholten de beeldvorming rondom Biesheuvel en zijn kabinet. Scholten toonde daarbij de verdeeldheid van de parlementaire pers in 1973 bij de vorming van het kabinet aan. De protestantse media waren aanvankelijk lyrisch over de nieuwe anti-revolutionaire premier.²⁷ Bij de overige parlementaire verslaggeving heerste echter ook grote zorgen over de stabiliteit van het kabinet van sterke politieke voormannen en de ongebruikelijke coalitie van vijf partijen. Het kabinet doorstond volgens Scholten de 'eerste stormen van de oppositie' daarbij wel zonder problemen, ondanks geduchte aanvallen van de oppositie onder leiding van Den Uyl.²⁸ Bij de eerste economische tegenvallers kwam het imago echter steeds meer onder druk te staan. Het kabinet wist maar geen coherent antwoord te formuleren op de opstapelende economische problemen. Het leidde zelfs tot intense ruzies tussen de bewindspersonen. Het imago bladderde vervolgens steeds meer af onder invloed van deze interne strubbelingen binnen de ministersraad, naast enkele onhandige debatten in de Tweede Kamer.²⁹ De kabinetscrisis vormde het dieptepunt; alle

²¹ Ibidem, 282.

²² Ibidem.

²³ Voor de betekenis van de afkortingen van politieke partijen zie Bijlage 1.

²⁴ Maas, *Kabinetformaties: 1959-1973*, 282.

²⁵ Ibidem, 292.

²⁶ J. Bosmans en A. van Kessel, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011) 125-131.

²⁷ Ibidem, 421-422.

²⁸ Ibidem, 424.

²⁹ Ibidem, 458.

voorspellingen van de pers over het intern verdeelde kabinet kwamen uit. Het kabinet herstelde zich ook nooit echter meer van deze breuk. DS'70 werd volgens Scholten in de beeldvorming aangewezen als hoofdschuldige.³⁰ Over de beleidsvoering van het kabinet concludeerde hij dat Biesheuvel als beleidsmatig pionier beschouwd kon worden in de jaren zestig en veel successen behaalde zoals het rapport 'Open, openbaarheid' dat de grondslag voor de befaamde Wet openbaarheid van bestuur (WOB).³¹ Maar als premier bleek hij niet opgewassen tegen de economische en beleidsmatige problemen die Nederland voor het eerste sinds de Tweede Wereldoorlog in hun greep hielden. De overheidsuitgaven groeiden, waardoor de inflatie toenam en de loonkosten en het prijspeil stegen. Biesheuvel schipperde daarbij tussen zijn uiterst strenge minister van Financiën en radicale minister van Sociale Zaken. Het kabinet antwoordde met een streng bezuinigingsbeleid en volgens Scholten was dat beleid wellicht zelfs te streng geweest.³²

Van Merriënboer, Bootsma en de Nederlandse historicus Peter van Griensven richtten zich in hun biografie over Van Agt logischerwijs vooral op de rol van Dries van Agt in het kabinet-Biesheuvel. Zij stelden dat Van Agt als progressieve katholieke nieuwkomer in het rechtse kabinet-Biesheuvel terecht kwam, maar dat hij zich vervolgens vooral afzijdig hield bij de interne affaires en de kabinetscrises. Volgens de auteurs legde hij zich vooral toe op zijn beleid op het departement van Justitie. Daar verwezenlijkte hij de juridische verwerking van de democratisering golf van de jaren zestig en de modernisering van het strafrecht. Een beleidslijn die hij ook doorzette als minister van Justitie in het kabinet-Den Uyl.³³

Ook in verschillende boeken uit de partijpolitieke geschiedenis is het kabinet-Biesheuvel kort aan bod gekomen, hoewel het kabinet hier natuurlijk vanuit partijhistorisch oogpunt wordt onderzocht. Vooral vanuit ARP-perspectief is het kabinet interessant, Biesheuvel wordt binnen deze literatuur gezien als de laatste grote voorman van de ARP. In de werken van historicus Jan-Jaap van den Berg vormde het kabinet-Biesheuvel het logische einde van decennia van strijd binnen de ARP over de gevoerde koers. Van den Berg beschreef hoe Biesheuvel altijd bleef schipperen tussen de conservatieve en 'evangelisch radicale' progressieve linkse beweging binnen de anti-revolutionaire partij. Bij het kabinet-Biesheuvel leek die strijd beslecht, want kwam het toch weer tot een conservatieve samenwerking met de andere confessionele partijen, VVD en DS'70. Er bestond trots over het kabinet, maar de radicale stromingen binnen de ARP hadden gemengde gevoelens over hun eigen kabinet. Zij verlangden eigenlijk naar een samenwerking met de PvdA. De steun aan het kabinet-

³⁰ Ibidem, 524

³¹ Ibidem, 736.

³² Ibidem, 524.

³³ J. van Merriënboer, P. Bootsma, P. van Griensven, *Van Agt. Biografie: tour de force* (Amsterdam 2008).

Den Uyl beschouwde Van den Berg vervolgens als een revanche van de radicale achterban van de ARP tegen de conservatief ogende Biesheuvel.³⁴

Ook binnen de literatuur over DS'70 is veelvuldig over het kabinet geschreven vanwege de grote betekenis die regeringsdeelname van DS'70 voor de partij had, maar ook door de grote stempel die de bijdrage van sociaal-democraten blijkbaar op het imago kabinet-Biesheuvel drukte. De historicus Marco Schikhof stelde in zijn artikel over de opkomst en ondergang van DS'70 dat velen in het kabinet-Biesheuvel, zowel in het parlement als daarbuiten, de hand van Drees jr. en zijn 'profijtbeginself' zagen. Daarom werd het kabinet ook spottend omgedoopt tot 'kabinet-Dreesheuvel I'³⁵. Ook de historici Herman Vingerling en Christiaan Schouten kwamen tot een dergelijke conclusie in hun dissertatie over de politieke betekenis van DS'70 voor de sociaal-democratie. Ook de kranten zouden hebben geconcludeerd dat het aandeel van DS'70 in het ontwerp-regerakkoord groot was.³⁶ De historici benadrukten de dualiteit van het imago van Biesheuvel, zoals dat ook door Van den Berg in de ARP-partijgeschiedenis werd gedaan. 'Rooie Barend' flirtte als minister in het kabinet-Cals en als fractievoorzitter van de ARP tijdens het kabinet-De Jong met een progressief imago. Tijdens zijn kabinet zorgden het aandringen van DS'70 op loonmatiging, inflatiebestrijding en bezuinigen uiteindelijk ervoor dat het imago van Biesheuvel en zijn kabinet steeds verder naar rechts verschoof.³⁷

Ook beeldvorming rond het kabinet-Van Agt is in dezelfde of vergelijkbare studies beschreven. Bosmans en Van Kessel beschreven hoe het kabinet-Van Agt I wonderbaarlijk tot stand kwam. De PvdA won de verkiezingen, maar de formatie met het CDA liep stuk. Het werd uiteindelijk een kabinet tussen CDA en VVD, maar volgens Bosmans en Van Kessel steunde het kabinet daarbij op een uiterst zwakke meerderheid in de Kamer. Het CDA was intern verdeeld over de samenwerking. Daarbij kwam dat het kabinet ook nog eens een woedende oppositie tegenover zich kreeg. Links Nederland voelde zich beroofd van een progressieve tweede kabinet-Den Uyl. Van Agt was bovendien als nieuwe premier door de explosieve verkiezingscampagne uitgegroeid tot het middelpunt van deze linkse kritiek. Hierdoor werd het kabinet voortdurend negatief in de linkse media afgebeeld. Bovenop deze situatie kreeg het kabinet ook nog te maken met gigantische economische problemen. De gehele welvaartsstaat kwam volgens de auteurs daarbij zelfs op instorten te staan. Het kabinet formuleerde beleidsmatige antwoorden in de vorm van het plan Bestek'81, maar dat liep uit op regelrechte een mislukking. De CDA-fractie en oppositie eiste teveel aanpassingen waardoor het pakket ernstig werd

³⁴ J.-J. van den Berg, 'De ARP als evangelische volkspartij?', in: G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (eds.), *ARP: de antirevolutionaire partij 1829-1980* (Hilversum 2001), 276-277.

³⁵ M. Schikhof, 'Opkomst, ontvangst en 'uitburgering' van een nieuwe partij en een nieuwe politicus. DS' 70 en Wim Drees jr.', in: *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2002 Nieuwkomers in de politiek* (Den Haag 2002), 34.

³⁶ H. Vingerling en C. Schouten, *Democratisch Socialisten '70: nevenstroom in de sociaal-democratie?* (Rotterdam 2003), 240.

³⁷ *Ibidem*, 197.

afgezwakt. De minister van Financiën stapt uiteindelijk op, nadat hij gefrustreerd raakt over het uitblijvend resultaat. De progressieve oppositie beschouwde het als het vroegtijdig einde van het kabinet dat zij in de beeldvorming toch al niet hoefden. De ploeg van Van Agt overleefde de crisis weer, maar kreeg volgens Bosmans en Van Kessel te maken met vele andere kabinetscrisissen over bijvoorbeeld de plaatsing van kruisraketten in Nederland. De crisissfeer deed de beeldvorming geen goed. Het kabinet overleefde het telkens door de opofferingsgezindheid van de VVD; de liberalen waren bereid om veel in te leveren aan de CDA-fractie. Ook speelde bij zowel de VVD als het CDA mee dat een vertrek van het kabinet een tweede kabinet-Den Uyl zou inhouden. Beiden partijen wilden dat per se vermijden.

Van den Broek beschreef hoe de verhouding tussen de PvdA en christelijke partijen eerst verzuurde door 'de nacht van Schmelzer'. De situatie verslechterde na de val van het kabinet-Den Uyl.³⁸ De genadeklap veroorzaakte het uitblijven van een tweede kabinet Den-Uyl. Het werd voor de PvdA een jarenlang trauma en verslechterde decennialang de relatie tussen de sociaal-democraten en confessionelen. Het leidde er zelfs toe dat Ed van Thijn als voormalig PvdA-onderhandelaar tot diep in jaren negentig verkondigde dat Van Agt een tweede kabinet-Den Uyl van begin af aan had willen vermijden. Hij zou daarbij hebben samengespannen met Hans Wiegel.³⁹ Deze 'CDA-mythe' werkte door op het negatief imago van het kabinet-Van Agt. De PvdA voelde zich door Van Agt verraden en bestolen. Volgens Van den Broek was de PvdA-fractie tijdens het kabinet-Van Agt daarom alleen uit op het vertrek van het kabinet zodat het tweede kabinet Den Uyl er alsnog kon komen.⁴⁰

In hun biografie over Van Agt schreven Van Merriënboer, Bootsma en Van Griensven ook over de plotselinge opkomt van Van Agt. Hij ontwikkelde zich van een politieke nieuwkomer in het kabinet-Biesheuvel tot de onbetwiste leider van het nieuwgevormde CDA. Met de vorming van zijn eigen kabinet werd hij zelfs de centrale figuur in de Nederlandse politiek. De auteurs noteerden hoe dat kabinet vanaf het begin door de PvdA, de linkse media en de werkgeversverenigingen in de beeldvorming werd bekritiseerd.⁴¹ Van Agt was daarbij persoonlijk al in de verkiezingen van 1977 uitgeroeid tot het mikpunt van de progressieve media en zijn relatie met de overige pers bleek over het algemeen niet veel beter, hoewel een enkele journalist bij *De Telegraaf* een uitzondering daarop vormde.⁴² Ondanks de negatieve beeldvorming bleef Van Agt razend populair onder het rechtse deel van 'de gewone' Nederlandse bevolking.⁴³ De sfeer van crisis hield aan waardoor het negatieve imago aanhield. Vooral op economisch vlak kwam het kabinet voor grote problemen te staan. Het antwoord,

³⁸ Van den Broek, *Heimwee naar de politiek*, 42

³⁹ Ibidem, 49.

⁴⁰ Ibidem, 95.

⁴¹ J. van Merriënboer e.a., *Van Agt. Biografie*, 294.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem, 506

Bestek'81, werd besmeurd en verboden. De coalitie was intern te verdeeld over de gevoerde bezuinigingspolitiek en de CDA-ministers durfden de confessionele samenwerking er ook niet voor te riskeren. Beleidsmatig werd het kabinet volgens de auteurs beschouwd als een mislukking, omdat het de economie maar niet op orde kreeg en het niet eens kon worden over de genomen maatregelen. Volgens de auteurs bleek de overlevingsdrift van het kabinet sterker dan de wil om in te grijpen.

De bezuinigingspolitiek en het mislukken van Bestek'81 wordt vaak als inherent element gezien binnen de beeldvorming rond het kabinet-Van Agt. Ook de Nederlandse journaliste José Toirkens bevestigde dat beeld van het kabinet-Van Agt in 1988 in haar dissertatie over de bezuinigingspolitiek tussen 1975-1986. Volgens Toirkens werd in 1975 onder het kabinet-Den Uyl de eerste echte lijn van bezuinigingspolitiek in Nederland ingezet met de zogenaamde '1-procent-operatie'. Deze operatie beperkte de groei van de overheidsuitgave tot maximaal één procent van het nationale inkomen.⁴⁴ Deze beleidslijn werd volgens Toirkens voortgezet door het kabinet-Van Agt, maar aangevuld met een reeks extra bezuinigingspolitiek door de tegenvallende economische cijfers. Toirkens beweerde dat onder het kabinet-Van Agt I de invloed van de Keynesiaanse economische theorie nog groot was. Er bestond vrees voor onderbesteding en bovendien werd ook de hoogte van de werkloosheid en het inkomensbeleid tot doel gemaakt door het kabinet. Deze zouden echter alleen gelijktijdig te realiseren zijn met een bezuinigingspolitiek onder de meest gunstige omstandigheden.⁴⁵ Dit was in de jaren van het kabinet-Van Agt allerm minst het geval. Er bestond daarom binnen de ministerraad een voortdurend debat waarin niet alleen economische belangen centraal stonden, maar waarin bijvoorbeeld ook het voortbestaan van de coalitie en maatschappelijk aanvaardbaarheid als doel golden. Daarom redde het merendeel van de voorgenomen bezuinigen het niet.⁴⁶

Interessant was dat Toirkens met haar studie ook de mythe van het 'potverterende kabinet-Den Uyl' weerlegde. De mythe ontstond vanuit CDA- en VVD-politici tijdens het kabinet-Van Agt. Zij schetsten het beeld dat het kabinet-Den Uyl een financiële puinhoop zou hebben achtergelaten. Maar Toirkens toonde aan dat tijdens het kabinet-Den Uyl de noodzaak tot beperking van de overheidsfinanciën ook werd ingezien met de 1-procent operatie. Sterker nog, deze lijn werd onder het kabinet-Van Agt doorgezet. Ook Van den Broek liet zien dat er alternatieve visies bestonden op de potverterende mythe. Sommige PvdA-politici en linkse journalisten draaide de mythe juist om. Voor hen was kabinet Van Agt en Wiegel juist potverterend geweest.⁴⁷

In deze studies stond beeldvorming over de kabinetten-Biesheuvel en Van Agt dus nooit centraal als een systematisch onderdeel. Daarom laat de historische literatuur nog ruimte voor nieuw

⁴⁴ S. Toirkens, *Schijn en werkelijkheid van het bezuinigingsbeleid 1975-1986* (Leiden 1988).

⁴⁵ *Ibidem*, 333.

⁴⁶ *Ibidem*, 82.

⁴⁷ *Van den Broek, Heimwee naar de politiek*, 55.

onderzoek. Ten eerste is het kabinet-Biesheuvel nooit uitvoerig onderzocht na de kabinetscrisis in 1972. Het kabinet probeerde echter nog een bijna een jaar door te regeren als parlementair minderheidskabinet. Het is onduidelijk wat voor effect dit had op de beeldvorming van het kabinet en of het kabinet in de beeldvorming nog van de crisis herstelde. Ten tweede is het effect van het vertrek van de minister van Financiën in het kabinet-Van Agt wel onderzocht, maar ook hier is niet gekeken hoe de beeldvorming zich ontwikkelde en of het imago van het kabinet zich daarna herstelde. Het is ten derde tegen het licht van onderzoek naar de Nederlandse politiek in de jaren zeventig interessant om: de beeldvorming rondom de rechts en conservatieve kabinetten-Biesheuvel en -Van Agt I te plaatsen in het historisch perspectief van de gepolariseerde jaren zeventig. Dat is tot dusver voor alleen nog maar het geval geweest voor het kabinet-Den Uyl en gedeeltelijk voor kabinet-De Jong. Een studie naar de beeldvorming rondom de kabinetten-Biesheuvel en Van Agt zou echter wel het historische begrip van de Nederlandse politiek jaren zeventig verder inkleuren. Daarbij zal niet alleen de beeldvorming rondom deze kabinetten centraal staan, maar ook hun daadwerkelijk gevoerde beleid. Hierom staat in deze studie de volgende onderzoeksvraag centraal: Hoe passen de zelfbeelden en imago's, vergeleken met het feitelijk gevoerde beleid, van de kabinetten-Biesheuvel (1971-1972) en -Van Agt I (1977-1981) in het bestaande beeld in de historische literatuur van de Nederlandse politiek in de jaren zeventig?

Definities en methodiek

Om deze onderzoeksvraag te onderzoeken, moet eerst scherp gedefinieerd worden wat er binnen deze studie wordt verstaan onder de concepten 'beeldvorming', 'Imago' en 'zelfbeeld'. Naast de concrete concepten die werden gebruikt in de hierboven beschreven historische discussie over de jaren zeventig, is er ook de afgelopen jaren een breder filosofisch en psychologisch debat gewijd aan de precieze definitie van 'beeld(vorming)'.⁴⁸ In dat debat werd vaak naar beeldvorming verwezen met het Engelse *imagination*. Dat begrip werd in het debat vervolgens strikt onderscheiden van andere begrippen met een soortgelijke betekenis. Ten eerste scheidden deze wetenschappers het van concrete waarnemingen of herinneringen omdat deze begrippen veronderstellen dat er iets daadwerkelijk heeft bestaan en bij een beeld is dat niet per se het geval. Ten tweede wordt *imagination* ook onderscheiden van anticiperen, wensen of ten doel stellen. Deze begrippen hebben een bijklank die verwijst naar een beeld dat verwacht of juist gewenst wordt en dat is bij het neutrale beeld niet het geval.⁴⁹

⁴⁸ De analyse van het debat berust op het onlineartikel 'imagination' in de Stanford Encyclopedia of Philosophy (<http://plato.stanford.edu/entries/imagination/>, geraadpleegd op: 6 juli 2015).

⁴⁹ G. Currie, *The Nature of Fiction* (Cambridge 1990), P. Carruthers, 'The Creative-Action Theory of Creativity', in: P. Carruthers, S. Lawrence en S. Stich (Ed.), *The Innate Mind: Foundations and the Future* (Oxford 2007), P. Carruthers, 'Review of *Recreative Minds*, by Currie, G. Ravencroft,' *Notre Dame Philosophical Reviews* 11

Een andere school van filosofen verworpen juist de mogelijk tot een precieze definitie van beeld of beeldvorming. Zo beweerde de Britse filosoof Peter Strawson dat de definities van 'beeld', 'verbeelden' en 'verbeelding' behoren tot een verspreid semantisch veld. Een precieze definitie was daarom volgens hem onmogelijk om te bedenken en dus ook geen een definitie waarin de precieze verbanden tussen al deze begrippen nauwkeurig werden gedefinieerd.⁵⁰ Ook de Amerikaanse filosoof Kendall Walton gaf aan niet te beschikken over een overkoepelende dimensie van het begrip beeld, hoewel hij er wel verschillende voorbeelden en toepassingen uit distilleerde.⁵¹ In navolging van Walton is door verschillende filosofen gepoogd een definitie te verlenen aan specifieke elementen van het concept beeldvorming.⁵² Een complete filosofische definitie van beeld of beeldvorming is echter nog niet gevonden. Daardoor gaf de Britse filosoof Charles Stevenson een overzicht van de meest gebruikte wetenschappelijke definities van het begrip *imagination*.⁵³

Het filosofische debat over het begrip van beeld en beeldvorming toont wel aan dat het een concept is met een zeer breed semantisch veld en dat een alles overkoepelende filosofische definitie nog ontbreekt. Het is in die discussie daarom gebruikelijk om een praktische toepassing of element van het begrip te definiëren. De definitie van imago in dit werk bestaat uit verschillende onderdelen. Onder imago wordt verstaan: een beeld dat van buitenaf op een entiteit (in dit geval het kabinet) wordt opgelegd. Daarbij is er echter nooit één beeld dat het imago vormt, maar een hele serie van verschillende beelden die samenkomen in het begrip 'imago'. Beeldvorming is dus altijd een samenvatting van een verzameling van verschillende beelden, waarin de historicus vervolgens een historisch patroon probeert te ontdekken. Maar beeldvorming beperkt zich volgens de gevolgde onderzoeksvraag niet alleen tot het 'imago' van een kabinet. In dit onderzoek zal ook het 'zelfbeeld' worden onderzocht. Zelfbeeld betekent in dit onderzoek het beeld dat een entiteit (en dus in dit geval het kabinet) van zichzelf heeft. Dat beeld is naast het strikte 'zelfbeeld' ook het gevolg van een actieve politiek het bestaande imago te beïnvloeden. Volgens de Nederlandse historicus Remieg Aerts is er namelijk niet alleen een 'imago van de politiek', maar ook 'de politiek van het imago'. In het laatste probeert de politiek actief het eigen beeld te sturen of zelfs geheel te ontwerpen.⁵⁴ Die veronderstelling van Aerts geldt niet alleen voor het zelfbeeld van de regering, want er bestaat ook een politiek van buitenstaanders om een beeld van de regering te vormen. Zo zal de oppositie

(2003), 12 en T. Doggett en A. Egan, 'Wanting Things You Don't Want: The Case for an Imaginative Analogue of Desire', *Philosophers' Imprint* 7:9 (2007).

⁵⁰P. Strawson, 'Imagination and Perception', in: L. Foster en J. Swason (ed.), *Experience and Theory*, (Massachusetts 1970).

⁵¹K. Walton, 'Mimesis as Make-Believe: On the Foundations of the Representational Arts' (Harvard 1990).

⁵²Zie bijvoorbeeld de definities van: G. Currie en I. Ravenscroft, *Recreative Minds: Imagination in Philosophy and Psychology* (Oxford 2002).

⁵³L. Stevenson, 'Twelve Conceptions of Imagination', *British Journal of Aesthetics*, 43:3 (2003) 238-259.

⁵⁴R. Aerts, *Het aanzien van de politiek: Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009), 33-40.

aansturen op een overwegend negatief beeld van het kabinet. Beeldvorming is daarnaast historisch gezien ook een actief proces; de beelden van een kabinet veranderen namelijk continu naar aanleiding van historische gebeurtenissen. Al deze verschillende elementen samengenomen vormen het fundament voor mijn concept van beeldvorming. Beeldvorming is dus: een dynamisch historisch proces waarbij een conglomeraat van verscheidene imago's van het kabinet en het zelfbeeld en de politiek van dat zelfbeeld elkaar continu afwisselen, versterken en/of bestrijden. Daarin probeert de historicus vervolgens een patroon of betekenis te schetsen die hij of zij als karakteriserend beschouwt voor het gehele proces van beeldvorming.

Dat concept van beeldvorming zal in dit onderzoek worden onderzocht via historische bronnen. Daarin worden immers actief de historische beelden geschetst die het uiteindelijke proces van beeldvorming bepalen. Ten eerste worden de Handelingen van de Tweede Kamer gebruikt om te bestuderen wat voor beelden de verschillende partijen binnen de Tweede Kamer schetsten van de kabinetten, maar ook wat voor beeld het kabinet van zichzelf had en op wat voor beeld het daarbij probeerde aan te sturen. Daarbij wordt ook onderzocht wat voor beeld er in de media bestond van het kabinet in kwestie. Daarvoor zijn twee de grootste rechtse en linkse krant van dat moment geselecteerd, namelijk *De Telegraaf* en *de Volkskrant*. *De Telegraaf* richtte zich historisch op een breed publiek, met een conservatieve en deels populistische stijl. Politiek gezien heeft de krant daardoor een historische voorkeur voor rechts, ook in de jaren zeventig.⁵⁵ *De Volkskrant* was van origine een rooms-katholieke krant, maar veranderde onder invloed van verschillende redacteuren in de jaren zestig tot een krant die zich richtte op hoger opgeleide lezers aan de linkerkant van het politieke spectrum bevonden.⁵⁶

Voor elk kabinet wordt een serie van drie meetpunten geselecteerd om te onderzoeken hoe beeldvorming zich rondom dat kabinet ontwikkelde. Voor het kabinet-Biesheuvel is dat: het drieluik van de regeringsverklaring, de 'herformatie' na het vertrek van DS'70 en uiteindelijk de Algemene Beschouwingen in 1972. In die debatten onderzoek ik naast het beeld dat de premier van zijn eigen kabinet schetst, ook de beelden die door de woordvoerders van de grootste en belangrijkste politieke partijen maken. Bij het kabinet-Biesheuvel zijn dat voor de confessionele partijen de woordvoerders van de KVP- en ARP-fractie, voor de progressieve drie zijn dat de PvdA- en D'66-fractie en ten slotte aan rechterkant de DS'70- en VVD-fractie. Voor het kabinet-Van Agt I zijn er ook drie meetpunten. Deze moeten weer een soortgelijke strekking moeten verbeelden. De regeringsverklaring, daarna het debat naar aanleiding van het ontslag van de minister van Financiën en daarna ook weer de laatste

⁵⁵ P. Bakker en O. Scholten, *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie 7* (Amsterdam 2009) 18-20.

⁵⁶ F. van Vree, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant*. (Amsterdam 1996).

algemene beschouwingen voor de nieuwe verkiezingen als een terugblik op de gevoerde politiek van het kabinet. Het politieke landschap was op dat moment ook veranderd, dus zijn er ook andere woordvoerders van andere fractiesgenomen. Voor de confessionele partijen zijn dat de woordvoerders van het CDA, voor de progressieve partijen zijn dat de PvdA en D'66 en ten slotte is dat voor rechts de VVD. Daarbij onderzoek ik ook bij elk meetpunt telkens de twee kranten, waarbij ik deze onderzoek op relevante artikelen één week voor het debat en twee weken erna.

Zoals ook uit de hierboven beschreven filosofische discussie bleek, kan een beeld een op zichzelf staand iets zijn zonder enige band met de werkelijkheid. Daarom bekijkt dit onderzoek niet alleen de beeldvorming rondom de kabinetten. Deze beeldvorming wordt ten slotte ook met het daadwerkelijk gevoerde beleid van de kabinetten en de uiteindelijke economische resultaten vergeleken om vervolgens te concluderen of het gevormde beeld ook wel klopt met het daadwerkelijke gevoerde beleid. Daarvoor worden de imago's vergeleken met cijfers van het CBS over de economie en de overheid en met vervolgens de beleidsvoorstellen die door de ministers langs de Tweede Kamer zijn geleid.

In het eerste hoofdstuk zullen de drie debatten rondom het kabinet-Biesheuvel onderzocht worden op de beeldvorming. Aan het einde van het hoofdstuk analyseer ik deze beeldvorming en zet deze af tegen het daadwerkelijk gevoerde beleid. In het tweede hoofdstuk is dezelfde analyse toegepast op het kabinet-Van Agt. Ten slotte wordt in de conclusie de beeldvorming en het gevoerde beleid afgezet tegen het bestaande historisch besef van de Nederlandse politiek in de jaren zeventig.

1. Beeldvorming rondom het kabinet-Biesheuvel

De formatie en presentatie: Biesheuvel-I, Dreesheuvel-I of De Jong-II?

De verkiezingen van 1971 waren een werkelijke electorale aardverschuiving. Sinds jaren verloren de confessionele partijen gestaag aan zetels. Maar het verlies bleek in 1971 zo groot, dat de sinds de Tweede Wereldoorlog vanzelfsprekende meerderheid in de vorm van een centrum-rechtse coalitie tussen de drie confessionele partijen en de VVD, net de meerderheid niet haalde.⁵⁷ Aan de andere kant van het spectrum zetten 'de progressieve drie', PvdA, D'66 en PPR in op een schaduwkabinet, maar het was tijdens die verkiezingen duidelijk dat ook deze coalitie de meerderheid niet zou gaan behalen.⁵⁸ Een bijkomend gevolg van de progressieve samenwerking was dat de deelnemende partijen zich zo aan het schaduwkabinet bonden dat een samenwerking met andere partijen steeds meer uitgesloten leek. De PvdA had als grootste progressieve partij het trauma door de KVP bij de 'nacht van Schmelzer' nog niet verwerkt. In 1969 was zelfs onder invloed van Nieuw Links zelfs al een congresmotie aangenomen die samenwerking met de KVP bij de volgende verkiezingen volledig uitsloot.⁵⁹ De verkiezingen lieten geen meerderheid blijken, maar het was duidelijk dat de nieuwkomer DS'70 met acht zetels een sleutelrol zou gaan spelen.

In de Tweede Kamer mislukte de voordracht voor een informateur bij meerderheidsoordeel. Toen suggereerde Koningin Juliana een minderheidskabinet met gedoogsteun van DS'70, maar die optie werd door beoogd premier Biesheuvel afgewezen als onwenselijk.⁶⁰ Na een consultatie met vijf partijen werd de tamelijk progressieve katholiek Piet Steenkamp benoemd tot informateur. Hij onderzocht de meerderheid van KVP, ARP, CHU en DS'70. Het werd zoals verwacht een slopende formatie. DS'70 en de VVD wensten namelijk verregaande bezuinigen om het oplopende begrotingstekort te verminderen. Bovendien stuurde DS'70 daarbij ook nog aan op een zeer strenge loonpolitiek. Dit beleid lag vervolgens weer gevoelig bij de progressieve en radicale achterban van KVP en ARP. Ook de persoonlijke verhoudingen waren gespannen. Er bestond irritatie bij de andere partijen over nieuwkomer DS'70. De partij onder leiding van Willem Drees jr., bleek geen gemakkelijke onderhandelingspartner.⁶¹ Na een zeer moeizame informatiefase slaagde Steenkamp er toch in een basis vinden te voor het kabinet van vijf partijen. Hij voorspelde wel dat het begrotingstekort en de toenemende overheidsuitgaven mogelijk een pijnpunt zouden blijven.⁶² Barend Biesheuvel mocht

⁵⁷ P. Maas, *Kabinetsformaties: 1959-1973*, 260.

⁵⁸ *Ibidem*, 261.

⁵⁹ A. Bleich, *Joop Den Uyl, 1919-1987* (Amsterdam 2008), 217.

⁶⁰ Scholten, *Mooie Barend*, 388-389.

⁶¹ *Ibidem*, 392-394.

⁶² Maas, *Kabinetsformaties: 1959-1973*, 273-274.

vervolgens als formateur aan de slag. Biesheuvel slaagde er in 1967 niet had geslaagd een kabinet te vormen, lukte het hem deze keer wel. Het eerste kabinet-Biesheuvel werd beëdigd op 6 juli 1971.

In dat debat op 3, 4 en 5 augustus werden in de Tweede Kamer veel beelden van het kabinet geschetst.⁶³ Biesheuvel presenteerde zichzelf daarin als opvolger van het kabinet-De Jong. Een tamelijk bijzondere opmerking, omdat de conservatief ogende De Jong recent ook veel kritiek had gekregen. Bovendien had 'Rooie Barend' het tijdens zijn fractievoorzitterschap van de ARP-Tweede Kamerfractie het kabinet-De Jong soms zelf nog moeilijk gemaakt. Bij de presentatie leek hij zichzelf plots te beschouwen als de gedoodverfde opvolger. Hij poogde de rechter- en linkervleugel binnen zijn kabinet te verenigen door zowel te verwijzen naar een betere en eerlijke welvaartsverdeling vanuit een gepoogde welvaartsstijging als naar de noodzaak van de overheid om te bezuinigen om het begrotingsoverschot te verminderen. Desondanks lag de nadruk daarbij toch wel op de geplande ombuigingen en het economisch beleid dat de stijgende inflatie moest tegengaan. Het schetste een duidelijk contrast met eerdere jaren.

De PvdA- en D'66-fracties beschouwden het kabinet ook als een voortzetting van De Jong, maar in strikt negatieve zin. Den Uyl vond dit kabinet zelfs een democratisch misstand. De politieke partijen, die het kabinet-De Jong had gevormd, verloren immers hun meerderheid. Toch kreeg de kiezer weer hetzelfde beleid voorgeschoteld: 'De toneelgroep voert hetzelfde stuk op met een wat gewijzigde bezetting', aldus Den Uyl.⁶⁴ Het kabinet gebruikte alleen DS'70 om maar weer aan de macht te blijven. Zo zei Den Uyl: 'het [kabinet] is een verlengstuk van het kabinet-De Jong, dat door de kiezers is veroordeeld, aangelengd met de soberheidsfilosofie van D.S. '70.'⁶⁵ Van Mierlo volgde de lijn van het betoog van Den Uyl. Hij merkte daarom over het kabinet op: 'Het verlangen om aan de macht te blijven, casu quo te komen heeft dusdanig overheerst, dat een veiligstelling van de uitvoering van essentieel geachte taken, zoals de verdere verhoging van de belastingdruk, is verschoven naar 1973. Daarmede is de bodem uit het programma gehaald en een kabinetscrisis ingebouwd, waardoor in feite de bedenkelijke praktijk is geaccepteerd van het vormen van tweejarige kabinetten.'⁶⁶ De progressieve partijen bezagen het kabinet als inherent zwak en verdeeld. Zij hoopten met hun karakteriseringen van het kabinet wellicht de coalitie uit elkaar te drijven. Vooral de KVP en ARP hadden tijdens de verkiezingen een progressieve campagne gevoerd en ook Biesheuvel had daarbij zijn progressief imago uitgedragen. De PvdA hoopte namelijk in deze jaren alsnog 'de doorbraak' te realiseren met steun van de christen-radicalen, hetgeen wat bij de vorming van het kabinet-Den Uyl ook werkelijkheid zou worden.

⁶³ *Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1971-1972*, 136-262.

⁶⁴ *Ibidem*, 154.

⁶⁵ *Ibidem*, 160

⁶⁶ *Ibidem*, 165.

Het kabinet-Biesheuvel zou echter de eerste storm van kritiek in de Kamer overleven. Het kreeg de steun van de coalitiepartijen. In het parlement benadrukten de KVP, VVD en DS'70 de beleidsmatige kant van het regeerakkoord en de noodzaak tot hervormingen. Zij hoopten dat het sterk ogende kabinet Nederland economisch weer op de rails zou krijgen. Volgens Veringa was het kabinet-Biesheuvel een parlementair kabinet dat onder goede samenwerking tussen de partijen tot stand was gekomen. Zij accepteerden elk de gevolgen van een compromis.⁶⁷ Ook de leider van de VVD, Wiegel, had als coalitiepartner een positieve mening over het kabinet. Wiegel was verheugd was over het feit dat dit kabinet bestond uit 'veel politieke voormannen'.⁶⁸ Hij sloot daarmee aan bij de verwachting dat dit een kabinet was van werkelijk sterke mannen uit de politiek die het land zouden hervormen en de economische problemen het hoofd zou bieden. Ook de nieuwe coalitiepartner DS'70 presenteerde het kabinet weer als een ploeg van sterke bewindslieden. Ook weer in zijn betoog werd verwezen naar de absolute noodzaak om de toenemende economische problemen in Nederland het hoofd te bieden. De ARP had gemengde gevoelens over het kabinet. Bij de ARP-fractie bestond er trots over de AR-premier, maar de progressieve krachten binnen zijn fractie hadden openlijk aangedrongen op een samenwerking met de PvdA.⁶⁹ Wim Aantjes gold als aanvoerder van deze radicale tak van de ARP. Daarom benadrukte hij vooral de sociale van het kabinet, maar hij moet toch ook grote moeite hebben gehad met het rechtse imago dat het kabinet-Biesheuvel had opgedaan. De ARP-fractie zette vooral in op 'hun' progressieve minister van Sociale Zaken: Jaap Boerma. Hij zou de progressieve politiek in de regering moeten verdedigen.

In de media zou ook een dergelijk gepolariseerd beeld blijken. De berichtgeving in *De Telegraaf* benadrukte vooral de economische maatregelen van het kabinet om de inflatie te bestrijden en het kabinet had daarmee volgens de krant de steun van de Tweede Kamer gekregen.⁷⁰ Het kabinet-Biesheuvel had terecht toegeven aan de noodzaak om te bezuinigen en de aanval van de oppositie was ook onterecht: 'De twee oppositiepartijen PvdA en D'66 zijn bij het debat over de regeringsverklaring met onvoorstelbare luchthartigheid heen gewandeld over de noodzaak voor ieder kabinet van welke politieke samenstelling dan ook onder de huidige economische omstandigheden te bezuinigen.'⁷¹ Bijzonder was dat het kabinet daarmee het ook het stempel 'vernieuwend' verdiende, want het accepteerde de noodzaak de overheidsuitgaven te beteugelen en realiseerde sinds jaren belangrijke ombuigingen in het beleid.⁷² Waarin vanuit de Kamer vooral werd gewezen op de bestaande

⁶⁷ Ibidem, 166.

⁶⁸ Ibidem, 172-173.

⁶⁹ J-J. van den Berg, 'De ARP als evangelische volkspartij?', 273.

⁷⁰ *De Telegraaf*, 3-08-1971, *Kritiek op regeringsverklaring, maar kabinet krijgt steun in de Kamer*.

⁷¹ Ibidem, *Ongeloofwaardig*.

⁷² *De Telegraaf*, 4-8-1971, *Vertrouwen*.

continuïteit tussen de kabinetten-De Jong en Biesheuvel zag *De Telegraaf* juist vernieuwing in de voorgenomen economische plannen van het kabinet.

De Volkskrant zag in het kabinet-Biesheuvel juist een schrikbeeld. Columnist Kees Bastianen vergeleek de verklaring van het kabinet met die van het beruchte vijfde kabinet-Colijn, waar de ploeg onder leiding van Hendrik Colijn in 1939 al bij het eerste optreden naar huis werd gestuurd. De krant stelde dat de formatie van het kabinet-Biesheuvel op eenzelfde manier was verlopen als het kabinet-Colijn. Volgens de krant bestond er namelijk: een kabinet dat totaal niet paste bij de verkiezingsuitslag en dus ook niet bij de Tweede Kamer.⁷³ *De Volkskrant* benadrukte net als *De Telegraaf* dat het vooral de bezuinigingen waren die het kabinet typeerden: 'Hoeveel er in de regeringsverklaring ook overhoop wordt gehaald, het meest karakteristieke voor het uitgestippelde beleid is toch hetgeen gezegd wordt over de overheidsuitgaven. Dit kabinet neemt in tegenstelling tot al zijn voorgangers afstand van de collectieve voorzieningen. Dit kabinet wil die voorzieningen niet meer als 'sacrale verworvenheden beschouwen.'⁷⁴ Het kabinet voerde geen sociale politiek maar het was de 'besnoeiing en afbraak' van het profijtbeginsel onder Drees jr. geworden.⁷⁵ De krant voorspelde dat het kabinet door de interne spanning tussen de confessionele partijen en DS'70 waarschijnlijk geen lang leven zou zijn beschoren.⁷⁶

Het tweede eerste Kabinet-Biesheuvel: parlementair minderheidskabinet of demissionair?

Ondanks de hooggespannen verwachtingen van *De Telegraaf* en het kabinet en de coalitiepartijen zelf, bleek in juli 1972 het kabinet toch niet de sterke ploeg te worden die Nederland zou hervormen. De biograaf van Biesheuvel, Scholten, schreef erover: 'Een hecht team werd het kabinet-Biesheuvel niet en een sterke man bleek minister-president Barend Biesheuvel al helemaal niet te zijn. Die conclusie kon al na een jaar getrokken worden, toen de regeringsploeg bij de opstelling van de begroting voor 1973 ten val kwam.'⁷⁷ De directe aanleiding voor de val van het kabinet was onenigheid over de begroting. De DS'70-ministers Drees en Mauk de Brauw waren het oneens met de bezuinigingen op hun departementen, terwijl zij juist hadden aangestuurd op saneringen. Ook stuurden de DS'70-bewindspersonen aan op een streng loon- en prijsbeleid. Zij stuitten op de minister van Sociale Zaken, Boersma, die daar faliekant op tegen was. Biesheuvel kon Boersma niet laten vallen vanwege zijn sleutelpositie binnen de radicale tak van de ARP, maar DS'70 verwachtte dat premier Biesheuvel wel zou inbinden.⁷⁸ Dat bleek compleet fout ingecalculeerd. De minister van Financiën, Roelof Nelissen,

⁷³ *De Volkskrant*, 3-8-1971, *Anders dan bij de val van Colijn 1939, Kabinet-Biesheuvel: geen gevaar van wegstemmen*.

⁷⁴ *De Volkskrant*, 4-8-1971, *Ten Geleide: Ombuiging*.

⁷⁵ *De Volkskrant*, 5-8-1971, *Ten Geleide: Ingebouwde spanningen*

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Scholten, *Mooie Barend*, 421.

⁷⁸ W. Drees, 'Vleugellam'. Het conflict in DS'70, voorjaar 1975', in: *Jaarboek 1990 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1991), 63.

gaf niets toe en ook Biesheuvel bleek niet aan de wensen van DS'70 te willen voldoen.⁷⁹ Er speelde op de achtergrond meerdere factoren die als katalysator hadden meegewerkt aan de val van het kabinet. De verslechterende persoonlijke verhoudingen met de DS'70-ministers waren een belangrijke factor maar ook de ideologische verschillen tussen de partijen onder druk van de toenemende overheidsuitgaven vormden een systematisch knelpunt in de coalitie.⁸⁰ Ook premier Biesheuvel werd het persoonlijk aangerekend dat hij zijn kabinet niet veilig door de crisis had geloodst. Hij was niet de gedroomde teamleider van zijn kabinet van sterke mannen.⁸¹

Biesheuvel werd na de breuk benoemd tot formateur en hij wilde hij aanvankelijk overgaan tot een minderheidskabinet met de resterende vier partijen, terwijl zijn kabinet openlijk vervroegde verkiezingen zou bevorderen.⁸² Er werd vanwege een financiële meevaller nog een lijmpoging ondernomen met DS'70, maar deze mislukte. Na deze nederlaag gaf Biesheuvel zijn formatieopdracht terug aan de Koningin. Het kabinet besloot verder te gaan onder de oorspronkelijke formatieopdracht van 1971. Het was onduidelijk of er nu sprake was van een tweede kabinet-Biesheuvel. Op aandringen van de ARP en KVP werd expliciet deze annotatie met een tweede kabinet-Biesheuvel door het kabinet vermeden.⁸³ De kabinetscrisis had het imago van het kabinet ernstig beschadigd. De oppositie kon zich niet vinden in de gang van zaken en eiste zo snel mogelijk nieuwe verkiezingen nu zij vonden dat het kabinet geen fundament meer had. Het debat in de Kamer zou dan ook vooral gaan over de vraag of het 'nieuwe' kabinet-Biesheuvel nu wel of niet demissionair was en het nog wel de legitimiteit had om belangrijke beleidspunten af te handelen samen met de begroting van 1973.

Deze verantwoording in de Tweede Kamer kwam op 17 en 18 augustus.⁸⁴ In het debat kon het kabinet zichzelf na het ontslag van de DS'70-ministers niet meer afbeelden als het bewezen confessioneel-liberale samenwerkingsverband - aangevuld met DS'70 - dat zou voortborduren op het succes van het kabinet-De Jong. De droom om het land economisch en financieel te hervormen leek met het ontslag van de DS'70-ministers in duigen gevallen, hoewel Biesheuvel aanvankelijk dacht zijn kabinet te kunnen voortzetten met de vier overgebleven partijen. Daarom stuurde de premier in de Tweede Kamer ook aan op het beeld van een parlementair minderheidskabinet dat nog voor de verkiezingen van november 1972 belangrijk beleid moest en kon doorvoeren.⁸⁵

De Tweede Kamer ging daarmee akkoord, maar onder de voorwaarde dat de coalitiepartijen een grote invulling mochten geven aan wat het kabinet nog precies mocht behandelen. Zij

⁷⁹ Scholten, *Mooie Barend*, 525-526.

⁸⁰ Marco Schikhof, 'Opkomst, ontvangst en 'uitburgering' van een nieuwe partij, 35-36.

⁸¹ Scholten, *Mooie Barend*, 527-529.

⁸² Maas, *Kabinetformaties: 1959-1973*, 299.

⁸³ Vingerling en Schouten, *Democratisch Socialisten '70*, 183.

⁸⁴ *HTK 1971-1972*, 3957-4061.

⁸⁵ *HTK 1971-1972*, 3963.

benadrukten, net als het kabinet, de absolute noodzaak om het kabinet voort te zetten. Tegelijkertijd waren zij huiverig de kabinetspolitiek teveel tot inzet van de verkiezingen te maken. Dat was vooral nu het kabinet in de beeldvorming eigenlijk gevallen was. De KVP-fractie had het kabinet-Biesheuvel niet laten vallen, maar het 'radicale' deel van de fractie verlangde ondertussen weer naar een sociale politiek en dus samenwerking met de PvdA.⁸⁶ De KVP-fractie had dan ook een motie van de PvdA gesteund, die aanspoorde nieuwe verkiezingen zo snel mogelijk uit te schrijven, terwijl premier Biesheuvel nog probeerde om zijn kabinet te repareren. Frans Andriessen sprak namens de KVP-fractie, maar hij was afkomstig uit het conservatieve en rechtse deel van de KVP-fractie.⁸⁷ Hij benadrukte in zijn betoog dat het land voor grote financiële problemen stond en het dus noodzaak was dat het kabinet-Biesheuvel daar maatregelen tegen nam. Daarom moest het kabinet absoluut doorregeren. De ARP-fractie stond voor hetzelfde probleem als de KVP-fractie. Het premierschap van Biesheuvel was reeds lange tijd een anti-revolutionaire droom geweest, hoewel Biesheuvel na de kabinetscrisis ook binnen eigen kring aan veel imagoschade had geleden. Voor het progressieve deel van de ARP-fractie had dit rechts ogende kabinet nooit de voorkeur gehad.⁸⁸ Daarom werd de hoop gevestigd op de progressieve minister Boersma, maar met hem waren tijdens de 'herformatie' van het kabinet nog wel wat strubbelingen geweest. Hij eiste tijdens de lijmpoging de meevaller geheel op voor zijn eigen portefeuille, anders dan zou ook hij het kabinet laten vallen. Boersma was populair bij de progressieve ARP-fractie en dus konden zijn wensen niet zomaar worden genegeerd. In dat geval zou ook een minderheidskabinet niet meer tot de mogelijkheden behoren.⁸⁹

Voor de VVD was de deelname aan het kabinet een werkelijk hoofdpijndossier geworden. Er ontstond een bittere interne strijd over de voortzetting van steun aan het kabinet. Als fractievoorzitter van de liberalen in de Tweede Kamer had Wiegel zijn lot verbonden aan het voortbestaan van het kabinet-Biesheuvel.⁹⁰ Wiegel zette al gelijk de toon door te zeggen: 'Namens mijn fractie vanavond een hartelijk welkom aan het kabinet-Biesheuvel 1 achter de regeringstafel'.⁹¹ Daarmee liet hij er geen twijfel over bestaan dat de VVD-fractie dit kabinet beslist niet als een nieuw kabinet zag en wilde voortgaan vanuit het oude regeerakkoord. Berger had het namens DS'70 moeilijk met die opstelling van Wiegel. Hij had zelf ook een rol gespeeld in de kabinetscrisis en dus benadrukte verschillende maal de hypocriete rol van de VVD tijdens de kabinetscrisis hadden gespeeld.⁹² Volgens Berger hadden de liberalen DS'70 niet voldoende officieel gesteund. Over de precieze karakterisering van het kabinet liet

⁸⁶ J. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980: Band II: heroriëntatie en integratie (1963-1980)* (Nijmegen 2000), 516-517.

⁸⁷ Ibidem, 3975.

⁸⁸ Van den Berg, 'De ARP als evangelische volkspartij?' 279.

⁸⁹ Scholten, *Mooie barend*, 510

⁹⁰ J. Hoedeman, *Hans Wiegel en het spel om de macht* (Utrecht 1993), 198.

⁹¹ *HTK 1971-1972*, 3985.

⁹² W. Drees, 'Vleugellam'. Het conflict in DS'70, 63.

hij niet veel los. Waarschijnlijk was de DS'70-fractie nog niet helemaal overtuigd van de opstelling die zij tegenover het kabinet en de begroting van 1973 het beste konden aannemen.

Voor de PvdA en D'66 was het kabinet-Biesheuvel feitelijk demissionair. Daarom moesten er per direct nog vroegere nieuwe verkiezingen worden uitgeschreven. Het kabinet moest zich daarbij ook als een demissionair kabinet gedragen. Oppositieleider Den Uyl sprak in het debat in bijna Bijbelse termen over het einde van het 'confessioneel-liberale rijk'.⁹³ Daarbij kon hij een vergelijking met het kabinet-De Jong ook nu niet nalaten: 'De kabinetten De Jong en Biesheuvel – wie ziet vandaag nog het verschil?'⁹⁴ Het kabinet was niet alleen de voortzetting van het kabinet-De Jong, maar van een geheel confessioneel-liberaal tijdperk: 'De werkelijkheid is, het tijdperk van confessioneel-liberale regeringen - een tijdperk dat met de bekende onderbreking in 1965-1966 van 1959 af voortduurt - nu op zijn einde loopt. En dat de vertegenwoordigers van de machtsgroepen in onze samenleving, die zich bij deze kabinetten veilig hebben geweten, zich met handen en voeten verweren tegen de ondergang van hun rijk.'⁹⁵ Met deze kabinetscrisis was dus ook het einde aangebroken van dat rijk en de tijd rijp voor een progressieve regering. Ook Van Mierlo kwam tot een dergelijke conclusie: 'deze crisis en deze kabinetsformatie hebben niet alleen het failliet aangetoond van ons huidig staatsrechtelijk bestel maar ook de eindfase ingeluid van de traditionele machtspositie van de confessionele partijen met hun vis-noch-vlees-politiek.'⁹⁶

De pers volgde een eigen interpretatie van de kabinetscrisis en de gevolgen ervan voor het imago. Vooral in *De Telegraaf* was het imago van het kabinet onder invloed van de crisis ernstig beschadigd. De krant had aanvankelijk gehoopt op een serie economische hervormingen van het sterk ogende kabinet, maar deze leken er door de kabinetscrisis niet meer te komen nu het land was besmet met verkiezingskoorts. De krant stelde daarom: 'De komende vijf maanden zullen de politieke partijen meer spreken tot de publieke tribune, dan zich serieus bezighouden met een constructief beleid. In deze tijd, waarin belangrijke beslissingen moeten worden genomen, is dat een verliespunt.'⁹⁷ Het minderheidskabinet had volgens de krant wel de steun gekregen van de meerderheid van de Kamer om door te regeren tot de volgende verkiezingen in november.⁹⁸ De krant benadrukte alsnog de noodzaak tot inflatiebestrijding en hekelde daarom de breuk met DS'70. Deze was onnodig omdat alle partijen de noodzaak van een loon- en prijsbeleid toch wel inzagen.⁹⁹

⁹³ Ibidem, 3964.

⁹⁴ Ibidem.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ *De Telegraaf*, 18-08-1972, *Voor de tribune*.

⁹⁸ *De Telegraaf*, 21-08-1972, *Tweeslachtig*.

⁹⁹ *De Telegraaf*, 19-08-1972, *Vershil in Tactiek*.

De crisis had ook invloed op de manier hoe de columnisten van *De Telegraaf* het kabinet karakteriseerden. De journalist en columnist, Jacques Gans, zag in het kabinet en in de premier alleen de besluiteloosheid die voor hem het beeld van de huidige politiek bepaalde. Biesheuvel was daarbij een middelmatige en saaie minister-president die niet op kon tegen de AR-premiers van weleer zoals Colijn en Zijlstra.¹⁰⁰ De Nijmeegse professor staatsrecht Frans Duynstee betreurde de breuk met DS'70. Deze was volgens hem onnodig geweest. Nog erger was volgens hem de houding van de ARP en de KVP tegenover de PvdA. Hij betreurde dat de confessionele partijen zo openlijk hun voorkeur voor een samenwerking over links te kennen gaven. Zij zouden zich moeten bezinnen op de altijd vruchtbare samenwerking met de VVD.¹⁰¹

De biografie van Biesheuvel, Scholten, beweerde dat in de crisis vooral DS'70 'de gebeten hond' in de media zou blijven.¹⁰² Die veronderstelling is niet helemaal correct. Scholten onderzocht voor zijn studie een groot aantal kranten, waarin DS'70 inderdaad de schuld kreeg. Dat is echter niet het geval in *De Telegraaf*. Deze krant schetste geheel een ander beeld van de kabinetscrisis. In dit beeld was DS'70 niet de dader van de kabinetscrisis, maar juist het slachtoffer. De partij wilde de inflatie en economische problemen in het land oplossen, maar werd daarbij gesaboteerd door de oppositie en vooral het progressieve deel van de ARP- en KVP-fractie.

In *De Volkskrant* sprak men vooral over de losgebarsten verkiezingsstrijd. De krant nam nog wel de moeite om het onhandige staatsrechtelijke optreden van de premier te accentueren. Het draaide echter niet meer over de voortzetting van het kabinet; juist de verkiezingen en vooral wie er met wie zou gaan regeren na de verkiezingen kregen de aandacht. De premier had in het uiteindelijke debat helaas geen antwoord gegeven op de brandende vraag wat er nu echt zo belangrijk was dat het niet kon wachten tot na de verkiezingen. Het was volgens *de Volkskrant* een typisch spelletje van kiekeboe dat het kabinet speelde. Men verwachtte telkens verklaringen voor de breuk met DS'70 en de merkwaardige staatskundige gang van zaken, maar kreeg die eigenlijk nooit echt.¹⁰³ Toch wilde de krant niet zo ver gaan om ook te stellen dat het kabinet geen beleid meer mocht voeren. Dat was volgens de redactie wel degelijk vanuit het landsbelang te verantwoorden, maar het kabinet moest vanwege de situatie zichzelf daarbij wel sterk beperken. De redactie vroeg zich wel af of de confessionele partijen daarbij achter de VVD zouden aanlopen en daarmee nog meer 'liberale stokpaardjes' zouden worden gerealiseerd door het kabinet.¹⁰⁴ Bijzonder is dat Wiegel daarbij in *de Volkskrant* erg vereenzelvigd werd met de koers van het kabinet. Voorheen had Drees jr. een groot deel in de beeldvorming gehad van het kabinet-Biesheuvel, maar na het uitreden van DS'70 werd

¹⁰⁰ *De Telegraaf*, 16-08-1972, *Aantjes de voorste*.

¹⁰¹ *De Telegraaf*: 31-08-1972: *Politiek bezien: Het kabinet-Biesheuvel vanaf 11 augustus JI*, 7.

¹⁰² Scholten, *Mooie Barend*, 522.

¹⁰³ *De Volkskrant*: 18-08-1972, *Ten Geleide: Kiekeboe*.

¹⁰⁴ *De Volkskrant*, 18-08-1972, *Ten Geleide: Overhaast*.

Wiegel genomen als de ultieme karakterisering van de regering Biesheuvel. Wiegel verbond zich ook expliciet in de Tweede Kamer aan het kabinet-Biesheuvel en het gevoerde beleid, waardoor het beeld van een rechts kabinet voor *de Volkskrant* nog eens extra werd bevestigd.

Begroting 1973: Op campagne in de Kamer

Bij de verklaring van kabinet-Biesheuvel waren de partijen nog voorzichtig het gevallen kabinet niet te veel tot inzet van de verkiezingen te maken, maar bij de debatten van 10, 11 en 12 oktober 1972 kwamen de Tweede Kamerverkiezingen zo dichtbij dat de algemene beschouwing dus ook een logisch moment vormden voor de partijen om zich sterk te profileren voor de naderende verkiezingen in november.¹⁰⁵ De progressieve drie waren bovendien door de val van het kabinet-Biesheuvel geïnspireerd. Zij gingen in deze periode een verregaande programmatische samenwerking. Het resulteerde in september het 'regeerakkoord': Keerpunt 1972. Het programma was bedoeld om kiezers een echte keuze voor de naderende verkiezingen te geven en diende bovendien als blauwdruk voor een progressief minderheidskabinet. Nieuw Links profileerde zich echter zo sterk binnen de PvdA dat op een PvdA-congres begin oktober 1972 tegen de wil van de partijtop in een aantal zeer radicale moties werden aangenomen over het buitenland- en defensiebeleid. De partij dreigde daardoor bijna in een compleet politiek isolement te raken. Voor de confessionele partijen leek de val van het kabinet-Biesheuvel aanvankelijk ook te werken als katalysator tot samenwerking, maar bij de verkiezingen zou blijken dat de rangen toch te verdeeld waren om tot echte programmatische samenwerking te komen. Een gemeenschappelijke kandidatenlijst was daarom ook nog uitgesloten¹⁰⁶

Voorheen leek Biesheuvel er nog mee weg te komen om zijn kabinet als parlementair te beschouwen, maar tegen het licht van de verkiezingen werd het kabinet overduidelijk demissionair. Het was feitelijk al weg en dus richtten de fracties zich liever op de toekomst en de verkiezingen. Het kabinet kreeg daarom ook maar delen van de begroting van 1973 door de Tweede Kamer en daarmee was het aanvankelijke plan van Biesheuvel mislukt. De premier stuurde in de Kamer namens zijn kabinet aan op het beeld van een succesvolle kabinetsperiode waarin –ondanks de kabinetscrisis en tegenvallende economische omstandigheden – toch nog zeer belangrijke beleidsvoorstellen werden afgehandeld. Mogelijk geïnspireerd door de verkiezingen was er volgens Biesheuvel ook wel degelijk gehoor gegeven aan de wensen van de PvdA en de oppositie via de invoering van kinderbijslag voor werkende jongeren, het vierjarig beroepsonderwijs, het extra contingent woningen met lage huren, door het accentueren woning- en wijkverbetering, met het instellen van de herstructureringsmaatschappij en de invoering selectief investeringsbeleid en een aanvulling op het

¹⁰⁵ *HTK 1972-1973*, 186-338,

¹⁰⁶ *Maas, Kabinetsformaties: 1959-1973*, 299.

prijsbeleid. Het kabinet had dus volgens Biesheuvel wel degelijk een verantwoord sociaal beleid gevoerd. Hij stelde: 'Wie dit beleid redelijk, objectief en sportief wil beoordelen, kan, naar ik hoop, moeilijk anders concluderen dan dat dit kabinet met kracht is opgekomen voor de zwakkeren in onze maatschappij.'¹⁰⁷ Het kabinet had in de resterende periode daarom echt het verschil gemaakt en Biesheuvel zei: 'Het kabinet heeft echter in de korte tijd die het beschoren was een omvangrijk programma kunnen afwerken, lijnen naar de toekomst kunnen trekken.'¹⁰⁸

Van de coalitiepartijen leek alleen Wiegel nog geïnteresseerd in het kabinet. Het had namelijk volgens hem net een ambitieuze troonrede uitgesproken over terechte hervormingen en de minister van Financiën had een uiterst evenwichtige miljoenennota geproduceerd waarin fors werd bezuinigd. Wiegel had daarom na de verkiezingen wel trek in een vernieuwde samenwerking tussen de confessionele partijen, de VVD en DS'70. Daarmee leek Wiegel aan te sturen op een nieuw kabinet-Biesheuvel.¹⁰⁹ Het kabinet, dat toch al een rechts imago had gekregen, werd in de laatste fase zo nog meer met de rechtse politiek van Wiegel en de VVD vereenzelvigd. De KVP- en ARP-fracties zetten daarom liever in op de verkiezingen. Zij wilden hun vingers zo min mogelijk branden aan het kabinet dat nu toch snel van het podium verdwijnen. Andriessen leek zich namens de KVP-fractie niet erg te bekommeren om het beleid van het kabinet-Biesheuvel en de begroting van 1973. Hij hield zich in zijn betoog vooral bezig met de naderede verkiezingen. De ARP kon vanwege de premier niet zomaar openlijk afstand nemen van de regering. De anti-revolutionairen werden daar te veel voor met het kabinet vereenzelvigd. Zowel de premier als Aantjes benadrukten daarom ook de 'goede kanten' van het kabinet met de beleidsmatige successen die het kabinet had behaald.

DS'70 stelde zich constructief op, maar leek nog niet over de kabinetscrisis heen en bleef de noodzaak van een loon- en prijsmaatregel benadrukken. Berger complimenteerde minister Nelissen daarbij om zijn strikte begrotingsdiscipline, maar kon het niet nalaten om te vermelden dat de minister zijn begroting 'wel aan de wilgen kon hangen' als er niets werd gedaan in de vorm van een loon- en prijsbeleid.¹¹⁰ Dat bleef voor DS'70 een belangrijk punt. DS'70 zou zich constructief tegenover het 'tweede' kabinet-Biesheuvel blijven opstellen tot er een nieuw kabinet was gevormd.

Den Uyl en van Mierlo zagen in het 'rompkabinet' een rechtse club die een verouderde en conservatieve politiek er vanaf het begin onterecht doorheen had gedrukt. Zij hoopten het rechtse imago van het kabinet aan de KVP en ARP te verbinden. Dan zou de progressieve alliantie de linkse confessionele kiezers wellicht kunnen beconcurreren.. Den Uyl benadrukte daarom nog de crisis. Hij sprak ook expliciet over een 'eerste kabinet-Biesheuvel' en vervolgens over 'het tweede kabinet-

¹⁰⁷ *HTK 1972-1973*, 285

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 214-220.

¹¹⁰ *Ibidem*, 226.

Biesheuvel', wat erop duidt dat voor Den Uyl toch zeker wel een nieuw kabinet was ontstaan of dat hij tenminste die suggestie wilde wekken. Het kabinet had zich volgens Den Uyl het herstel van het economisch evenwicht en de bestrijding van de inflatie aangemeten. Hij concludeerde dat het kabinet daarin wel tamelijk succesvol was, maar dat de prijs van het beleid een onaanvaardbare werkloosheid en een verslechterde inkomstenverdeling was geweest. De confessionele partijen hadden daarmee al hun verkiezingsbeloften gebroken. Den Uyl waarschuwde dat de VVD en DS'70 na de verkiezingen weer bereid zouden zijn tot een dergelijk liberaal vijf partijen kabinet. Vooral de KVP werd opgeroepen zich niet meer bij een dergelijke coalitie aan te sluiten. Den Uyl poogde zelfs de KVP te verleiden om tegen het kabinet te stemmen.¹¹¹ Van Mierlo nam zoals gebruikelijk het estafettestokje van Den Uyl over. De democraat vond deze situatie onwettelijk, want het kabinet zou over anderhalve maand weg zijn en dus was het houden van algemene beschouwingen toch wel erg vreemd. Ze hadden eigenlijk elke vorm van politieke inhoud verloren. Ook Van Mierlo waarschuwde de kiezer voor de huichelende ARP en de rechtse Biesheuvel: '(...) een partij als de A.R.P., die zegt bereid te zijn met de P.v.d.A. te praten, omdat het de grootste partij is, en die tegelijkertijd het symbool van dit conservatieve vier-, vijf partijenkabinet tot lijsttrekker maakt? Een lijsttrekker, die onomwonden verklaart dat hij niet bar veel op heeft met de P.v.d.A.'¹¹²

In de media bestond eigenlijk een complete desinteresse voor het kabinet. *De Telegraaf* toonde niet zoveel interesse in het kabinet-Biesheuvel en de algemene beschouwingen; de politieke verslaggeving draaide vooral om de mogelijke uitkomst van naderende verkiezingen en de polarisatie van de PvdA. De krant was daarbij niet onder de indruk van de algemene beschouwingen geweest. De krant stelde: 'De algemene beschouwingen in de Tweede Kamer, die aan de vooravond van de verkiezingen een hoogtepunt in de politiek hadden kunnen zijn, hebben zelfs niet aan minimale verwachtingen beantwoord.'¹¹³ Vooral de PvdA moest het ontgelden. Den Uyl was namelijk volledig de regie kwijtgeraakt over zijn partij die alsmaar verder radicaliseerde.¹¹⁴ Daarom was het betoog van Den Uyl volgens *De Telegraaf* ook compleet ondermaats.¹¹⁵ Een linkse coalitie van de progressieve drie was uiterst ongewenst. De krant hoopte daarom nog op een voortbestaan van de huidige coalitie die werd gezien als een ontsnapping aan een progressief minderheidskabinet onder leiding van Den Uyl.¹¹⁶ In een latere editie werd toch ingezien dat er geen stembusakkoord zou worden bereikt en de kansen op een dergelijke coalitie dus ook kleiner waren dan eerst ingeschat.¹¹⁷ De krant hekelde wel in het

¹¹¹ Ibidem, 193.

¹¹² Ibidem, 197.

¹¹³ *De Telegraaf*, 12-10-1972, *Scherven*.

¹¹⁴ *De Telegraaf*, 09-10-1972, *Nieuw Links nu de baas*.

¹¹⁵ *De Telegraaf*, 10-10-1972, *Drs. Den Uyl aangeslagen*.

¹¹⁶ *De Telegraaf*, 11-10:1972, *Terugkeer van oude coalitie?*

¹¹⁷ *De Telegraaf*, 12-10:1972, *Geen stembusakkoord oude vijf*.

bijzonder de Wet selectieve investeringen van de minister van Economische Zaken, die als schadelijk en onnodig werd ervaren.¹¹⁸

Ook voor *de Volkskrant* waren de verkiezingen eigenlijk al begonnen. Een groot aantal speculatie van het volgende kabinet waren het gevolg.¹¹⁹ De verkiezingen werden gezien vanuit het licht van de recente PvdA-congressen. Een terugkeer van de coalitie van vijf partijen, waaruit het kabinet origineel had bestaan, was volgens de krant dan ook zeer mogelijk. Een coalitie tussen de progressieve drie en de confessionele drie was door de recente PvdA-congressen bij voorbaat al uitgesloten. Alleen de KVP zou nog in een uiterst geval 'een kans' krijgen. De krant vreesde daardoor dat Wiegel al precies had bedacht dat de enige terugkeer naar de verkiezingen een kabinet van dezelfde vijf partijen zou zijn, omdat de confessionele alleen maar die kant op konden voor een meerderheidskabinet. Maar die coalitie was volgens de krant niet erg stabiel gebleken en had dus ook niet de voorkeur. De sleutel lag volgens de krant daarom bij de KVP. Alleen die partij kon de 'griezelige zelfverzekerdheid' van Wiegel doorbreken door een vooruitstrevend kabinet te steunen.¹²⁰ Maar de KVP toonde zich onder Andriessen niet bereid om uitspraken te doen voor de verkiezingen met wie de partij het liefste zou samenwerken.¹²¹

Kabinet-Biesheuvel: beeld en beleid

Een analyse van de financieel-economische resultaten van het kabinet toont een gematigd positief beeld, hoewel dergelijke economische cijfers tot meer zijn te herleiden dan alleen de beleidsmatige successen van een kabinet en dus openstaan voor een bredere interpretatie.¹²² Financieel-economische problematiek stond centraal bij het aantreden van het kabinet-Biesheuvel, maar eigenlijk ging het aanvankelijk economisch redelijk voor de wind. De economie groeide bij het aantreden van het kabinet in 1971 met 4,9%. Dat was lager dan in de jaren zestig, maar het was nog steeds een zeer redelijk percentage vergeleken met latere jaren. Toch kreeg het kabinet spoedig te maken met een stagnerende economie: de prijzen, lonen en collectieve lasten stegen waardoor ook de arbeidsmarkt niet gespaard bleef en de werkloosheid toenam. Die werkloosheid steeg naar 0,8% van de beroepsbevolking. Ook de inflatie steeg in 1971 naar 7,1%. Het kabinet-Biesheuvel maakt het tot zijn hoofdtaak de inflatie, het overheidstekort en de werkloosheid te bestrijden. Vanwege de economische problematiek en het genomen beleid zakte daarom de economische groei naar 2,5% in 1972. De reactie van het kabinet-Biesheuvel werd bij de kabinetspresentatie erg vereenzelvigd met een politiek van bezuinigen. Het kabinet bleek daar succesvol in de zijn en wist in 1972 het overheidstekort terug

¹¹⁸ *De Telegraaf*, 11-10-1972, *Halsstarrig*.

¹¹⁹ *De Volkskrant*, 11-10-1972, *Volgens Kabinet druk besproken in Kamerdebat*.

¹²⁰ *De Volkskrant*, 11-10-1972, *Terug naar de vijf?*

¹²¹ *De Volkskrant*, 11-10-1972, *Door het dal*.

¹²² Gebruikte gegevens zijn afkomstig uit de database van *CBS Statline* (Geraadpleegd op 15-07-2015).

te dringen. In 1971 bestaat er een tekort met een EMU-Saldo van -1,6%, in 1972 is dat meer is dat tekort gehalveerd naar -0,7%. Het kabinet kreeg echter nauwelijks grip op de inflatie en de werkloosheid. De inflatie in 1972 bedroeg nog steeds 7,1% en de werkloosheid verdubbelde zelfs naar 1,4% van de beroepsbevolking. Ook na het vertrek van DS'70 bleef het kabinet actief bezuinigen en het rompkabinet slaagde er in 1973 om een begrotingsoverschot te realiseren met een positief EMU-saldo van 0,5%. De kabinetscrisis ontstond door het gewenste loon- en prijsbeleid van de kant van DS'70 om de stijgende inflatie een halt toe te roepen. DS'70 kreeg na het vertrek wellicht gelijk want de inflatie in 1973 steeg naar 7,8%. De werkloosheid nam licht toe en steeg naar 1.5% van de beroepsbevolking. De economische groei steeg in 1973 echter wel weer naar 5.8% en een hogere groei is sedertdien in Nederland niet meer gerealiseerd.

Uit de status question blijkt dat in de historisch literatuur het kabinet-Biesheuvel nauwelijks wordt behandeld na de kabinetscrisis. Wellicht is dat beeld ook gekomen door de contemporaine visie op het kabinet na de crisis; ook tijdgenoten beschouwden het kabinet als demissionair en zetten liever in op de verkiezingen. Op beleidsmatig gebied bestaat daarbij het beeld dat kabinet wel antwoorden op de crisis formuleerde, maar deze niet meer kon implementeren door de kabinetscrisis. Dat beeld is niet helemaal correct en moet nader worden ingevuld. Het kabinet raakte inderdaad door de kabinetscrisis veel vertrouwen kwijt van de coalitie in de Tweede Kamer, naast de grote invloed die het had op de negatieve beeldvorming buiten de Kamer. Het kabinet kreeg dan ook niet meer de gehele begroting van 1973 door de Tweede Kamer. Belangrijke voorgenomen maatregelen als het beperken van de inflatiecorrectie in de inkomstenbelasting redden het niet in de gewenste vorm. Toch heeft het kabinet-Biesheuvel ook na de kabinetscrisis nog verscheidene beleidsmatige beslissingen genomen en het is allerm minst te beschouwen als een demissionair kabinet. De wijziging van de kieswet voegde bijna een miljoen jonge mensen aan het electoraat toe. Ook op economisch vlak werden nog verschillende fiscale maatregelen genomen om de Nederlandse economie op orde te krijgen. Het kabinet poogde met de sociale partners tot een sociaal contract te komen, maar slaagde daar voor de algemene beschouwingen van 1972 niet meer in. Dat was niet het alleen het kabinet aan te rekenen, want de vakbonden wachtten liever tot na de verkiezingen waarbij ze mogelijk met een andere kabinet onder leiding van de PvdA tot gunstigere afspraken konden komen.

Het kabinet was echter verreweg het meest succesvol in de voorgenomen bezuinigingsoperatie en realiseerde zelfs na het vertrek van DS'70 nog een begrotingsoverschot. Toirkens laat in haar proefschip over bezuinigingsbeleid in de Nederlandse politiek de eerste grote bezuinigingsoperatie beginnen onder het kabinet-Den Uyl in 1975 met de '1-procents-operaite'.¹²³ Dat

¹²³ Toirkens, *Schijn en werkelijkheid*, 1-13.

is niet helemaal terecht, omdat het kabinet-Biesheuvel al jaren eerder een grootscheepse bezuinigingsactie succesvol realiseerde. Daarbij werd een begrotingsoverschot gerealiseerd. Bezuinigen werd zelfs een kernelement in het imago van het kabinet-Biesheuvel.

Het bezuinigingsimago maakte deel uit van een algemeen rechts imago van het kabinet-Biesheuvel, maar ook dat beeld is niet terecht. Waarschijnlijk is het rechtse imago van het kabinet ook het resultaat van de typeringen van de oppositie en de linkse media. In de regeringsploeg zat echter een aantal links-confessionele ministers op belangrijke posten en zij realiseerden daar linkse politiek. Onder leiding van Van Agt werd de democratiseringsgolf van de jaren zestig gecodificeerd in het Nederlandse rechtssysteem en het strafrecht gemoderniseerd/ Verder werden bijvoorbeeld onder druk van de ARP-fractie en Boersma zelfs de AOW- en AWW-pensioenen uitgebreid. Daarnaast verhoogde het kabinet deels de belasting, werden meer dan 100.000 nieuwe woningen gesubsidieerd, verspreidde het verschillende overheidsdiensten over het land en het voerde daarbij een regionaal economisch beleid voor achtergebleven gebieden in het diepe Noorden en Zuiden van Nederland. Milieupolitiek werd voor de eerste keer in de Nederlandse geschiedenis een thema in deze kabinetsperiode. Een thema dat nu hoofdzakelijk geïdentificeerd wordt met linkse politiek. Biesheuvels bijnaam was ooit zelfs nog 'Rooie Baren' geweest. Het kabinet viel uiteindelijk door een meningsverschil met DS'70 over het nemen van een loon- en prijsmaatregel. Daarbij koos Biesheuvel voor zijn linkse minister van Sociale Zaken over rechtse politiek van DS'70 en eigenlijk ook de VVD. De keuze voor Boersma kon wellicht zijn ingegeven door interne partijangelegenheden binnen de ARP en de VVD-ministers om pragmatisch overwegingen aanbleven. In de kern koos Biesheuvel toch voor een linkse koers in plaats van een rechtse. Het kabinet is dus helemaal niet te beschouwen als expliciet rechts.

2. Beeldvorming rondom het kabinet-Van Agt I

De formatie en presentatie: toch niet Den-Uyl II

De verkiezingen en formatie van 1977 behoren tot de meest bijzondere momenten uit de parlementaire geschiedenis. De PvdA behaalde onder Den Uyl een gigantische verkiezingswinst van tien zetels en kwam daarmee uit op een totaal van 53. Het was het hoogste zetelaantal voor de PvdA ooit en het was zelfs voor de eerste keer in de parlementaire geschiedenis dat een partij een derde van het totale aantal zetels behaalde. De winst van de PvdA zou echter ook voor een groot deel ten koste gaan van de andere partners op links. In het midden van het politiek spectrum had het pas gevormde CDA zich electoraal staande gehouden en behaalde uiteindelijk 49 zetels. Het CDA was echter intern nog zeer sterk verdeeld tussen de verschillende 'bloedgroepen' en een linker en rechter flank die de confessionele partijen historisch bezaten, maar nu ook doorwerkte in de nieuwe partij. Toch gaf de verkiezingsuitslag ook aan de christen-democraten een gevoel van vertrouwen, nu zij ook tot de overwinnaars behoorden. Ook de liberalen hadden zeer succesvolle Tweede Kamerverkiezingen achter de rug. De VVD won zes zetels en was daarmee goed voor een totaal van 28. Het politieke landschap werd gedomineerd door de drie grootste partijen, want door de winst van deze grootste drie raakten de kleinere in de verdrukking. Alleen D'66 kon zich als middelgrote partij staande houden.¹²⁴

Door de overweldigende winst van de PvdA was het duidelijk dat er een kabinet-Den Uyl II zou moeten komen. Den Uyl werd meteen tot formateur benoemd. Daarmee ging men zelfs zo ver dat gebroken werd met de bestaande praktijk vanaf 1959 om eerst een informateur te benoemen. De onderhandelingen startten met het CDA, maar verliepen uiterst moeizaam. Pas na vier maanden kon overeenstemming worden bereikt over het regeerakkoord. Toen werd plots de precieze verdeling van ministerposten nog een probleem. De onderhandelingen tussen PvdA en CDA strandden er zelfs door. De voormalig-KVP'er, Wim van der Grinten, werd tot nieuwe informateur benoemd. Hij onderzocht de tweede meerderheid namelijk: een parlementair meerderheidskabinet van CDA en VVD. De keuze leidde tot zeer grote beroering bij de PvdA en de linkerflank van de politiek. De socialisten voelden dat zij de verkiezingen had gewonnen. Er moest er een tweede kabinet-Den Uyl komen, dat was immers democratisch bepaald.¹²⁵ Toch kwam er geen kabinet-Den Uyl II. Het leek aan het begin van de verkiezingen nog onwaarschijnlijk, maar toch kwam er redelijk voorspoedig een coalitie van CDA en VVD. De liberalen waren bereid veel concessies te doen aan de christen-democraten. De VVD wilde namelijk voor zichzelf een plaats in de oppositiebanken vermijden en konden daarmee tegelijkertijd

¹²⁴ Bosman en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis*, 148-149.

¹²⁵ Van Merriënboer, e.a., *Van Agt. Biografie*, 259-276.

Den Uyl en zijn PvdA veroordelen tot exact dat lot.¹²⁶ Een groot probleem bleven de zeven Tweede Kamerleden van het CDA die het akkoord niet accepteerden, maar toch het kabinet zouden steunen. Deze 'loyalisten' zorgden voor een staatsrechtelijk probleem. Was het kabinet dan nog wel een parlementair meerderheidskabinet, nu het regeerakkoord bij voorbaat al niet op een meerderheid kon rekenen van de regeringscoalitie? Informatuur Van Grinten beschouwde het wel als zodanig en hij kreeg bovendien steun bij de kleinere Tweede Kamerfracties op rechts.¹²⁷ Van Agt verzekerde ook dat de loyalisten het kabinet niet zouden blokkeren en hij kreeg daarop de formatieopdracht. Na de gebruikelijk problemen met het aantrekken van kandidaten en de precieze verdelingen vormde toch hij succesvol zijn kabinet. Er heersten bij het aantreden van het kabinet echter grote economische problemen in Nederland. Onder het kabinet-Den Uyl was gepoogd de kosten van de welvaartsstaat te beperken, maar toch erfde het kabinet-Van Agt een oplopend financieringstekort. De tweede oliecrisis zou in 1979 zorgen voor een economisch drama.

Van Agt legde zijn verklaring af op 16 januari 1978, maar het gehele debat zou uiteindelijk wel vier hele dagen in beslag nemen.¹²⁸ De oppositie ging faliekant in de aanval en ook de coalitiepartijen waren aanvankelijk opvallend kritisch. Van Agt poogde de twijfels over zijn kabinet weg te nemen door te benadrukken dat het kabinet 'de grootst mogelijke parlementaire binding heeft die onder de gegeven omstandigheden was te verkrijgen.'¹²⁹ De nadruk lag in de verklaring op het geplande beleid, waarmee premier de nadruk legde op de eigen verantwoordelijkheid en de offers die gemaakt moesten worden in deze economisch grimmige tijd. Ook de biografen Van Merriënboer, Bootsma en Van Griensven zagen in de regeringsverklaring een duidelijk contrast met die van het kabinet-Den Uyl: 'Waar Den Uyl in 1973 zijn visie als een klarenstoot liet klinken, stelde Van Agt dat het kabinet niet kon voorzien welke problemen het op zijn pas zou tegenkomen'.¹³⁰ Van Agt leek dan ook enigszins afwachtend zijn verklaring te presenteren. Hij begreep waarschijnlijk ook wel de frustratie die de vorming van zijn kabinet had veroorzaakt.

De voorzichtigheid die Van Agt betoogde kwam hem echter op kritiek in de Kamer te staan. Oppositieleider Den Uyl opereerde zeer fel. Volgens de socialistische leider was het weer het verraad van de christendemocraten dat tot dit kabinet had geleid. Zij hadden zoals gebruikelijk toch weer voor een behoudend kabinet met de VVD gekozen. Van Agt had daarbij doelbewust aangestuurd op een coalitie met de VVD. Van Agt was in de regering gekomen door 'verbreking van het slot op de achterdeur'.¹³¹ Den Uyl presenteerde een duidelijk contrast met zijn eigen vorige kabinet en het

¹²⁶ Ibidem, 276-294.

¹²⁷ Bosman en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis*, 150.

¹²⁸ *HTK 1978-1979*, 330-458.

¹²⁹ Ibidem, 332.

¹³⁰ Van Merriënboer, e.a., *Van Agt. Biografie*, 292.

¹³¹ *HTK 1978-1979*, 425.

voorstaaude 'onrechtmatige' kabinet dat volgens hem ook daadwerkelijk een ander beleid voorstond: 'naar aard en samenstelling lijkt het kabinet voorbestemd om, gewild of ongewild, een breuk met het beleid van het kabinet-Den Uyl te markeren.'¹³² Daarmee was de PvdA volgens Den Uyl beroofd van een door de kiezer verleend mandaat op voortzetting van zijn succesvolle kabinet dat wel antwoord gaf op belangrijke vraagstukken die speelden in de samenleving: 'En de regeringsverklaring maakt duidelijk, dat het zicht ontbreekt op de gevarezone, waarin onze samenleving verkeert.'¹³³ De PvdA-fractie was alleen geïnteresseerd in het zo snel mogelijk naar huis sturen van het kabinet en aasde op steun daarbij van de zeven loyalisten. In navolging van Den Uyl was ook Jan Terlouw namens de D'66-fractie enorm teleurgesteld over de gang van zaken. De democraat benadrukte in zijn betoog de staatsrechtelijke knelpunten van dit kabinet. Hij vroeg zich openlijk af of het kabinet wel echt een parlementair minderheidskabinet was met de loyalisten van het CDA, vooral nu één van hen, Aantjes, nog tot fractievoorzitter van het CDA was benoemd.

Ook van de coalitiepartijen kwam geen nadrukkelijk steunbetuiging. De CDA-fractie bevond zich bijvoorbeeld al in een eigenaardige positie. Zij hadden met het regeerakkoord hun lot verbonden aan het nieuwe kabinet, maar het stemgedrag van de loyalisten bleef tamelijk onvoorspelbaar. 'Ik ga met dit kabinet geen binding aan, maar verklaar wel verbondenheid', zou een bekend en veelzeggend citaat van Aantjes worden.¹³⁴ Aantjes behoorde bovendien als de fractievoorzitter van het CDA tot die loyalisten. Het verwijt dat het CDA alleen met de VVD zou willen samenwerken was volgens Aantjes dan ook onterecht. Hij benadrukte in zijn redevoering bovendien zeer sterk dat het kabinet Van Agt ook ruimte had gegeven aan de sociaal zwakkeren in de samenleving. Ondanks de deelname van de VVD aan het kabinet was het gevoerde beleid volgens Aantjes zeker niet asociaal. Integendeel, veel belangrijk sociale wetgeving was in Nederland juist tot stand gekomen vanuit een coalitie met de liberalen. Het kwam daarom al wel tijdens een lichte botsing tussen de coalitiepartners over de omstreden kwestie van de hoogte van de uitkering. Koos Rietkerk was namens de VVD-fractie niet blij met de sociale politiek die Aantjes eiste van het nieuwe kabinet. Toch was voor de VVD het huidige kabinet een grote verbetering met het alternatief onder leiding van Den Uyl. Het kabinet-Den Uyl was alleen maar 'een periode waarin weinig concreet beleid is gesteld tegenover de uitdagingen die nationaal en internationaal op ons afkomen.'¹³⁵

Van Agt moest de volgende dag inbinden. Vanwege de grote kritiek op het beleid van zijn kabinet, veranderde hij deze nog tijdens de kabinetspresentatie. De minimumuitkering bleef bijvoorbeeld gekoppeld aan de hoogte van het minimum inkomen. Bovendien was het belangrijkste

¹³² *HTK 1978-1979*, 356.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2010-2011/Partij-of-Principes.html> (Geraadpleegd op 18-06-2015).

¹³⁵ *HTK 1978-1979*, 367.

punt van kritiek van de Kamer geweest dat het in het betoog van Van Agt ontbrak aan duidelijkheid. Van Agt benadrukte dat hij nog voor het zomerreces de precieze bezuinigen zou hebben uitgewerkt.

De berichtgeving in *De Telegraaf* over de regeringsverklaring was positief. De verklaring was ‘nuchter en positief’ geweest. ‘Het nieuwe kabinet ademt een geest van nuchter realisme’, stelde het dagblad.¹³⁶ De krant kon een vergelijking met het vorige kabinet niet weerstaan. Het kabinet-Van Agt legde de nadruk op herstel van de economie en bestrijding van de werkloosheid en inflatie, maar zou daarbij niet zoals het kabinet-Den Uyl steunen op een gigantische uitbreiding van het staatsapparaat en de staatsuitgaven. Het kabinet-Van Agt koos daarbij juist voor bezuinigen en die waren volgens de krant hard nodig. De nadruk werd door de regering gelegd op eigen verantwoordelijkheid van de burgers met een terughoudend optreden van de overheid. Na het ‘betuttelende optreden van het kabinet-Den Uyl’ zag de krant het als een zeer positieve verandering.¹³⁷ Het optreden van Den Uyl als oppositieleider werd door de krant afgedaan als een kinderachtige stunt. De PvdA had alleen zichzelf van een tweede kabinet beroofd door pure machtslust. Het kabinet-Van Agt was tot stand gekomen onder de democratische spelregels van het staatsrecht.¹³⁸ Ook professor Duynstee benadrukte in zijn columns de vernieuwing die het kabinet-Van Agt tot stand zou brengen, maar een groot gedeelte bleef toch ook nog een voortzetting van het kabinet-Den Uyl. Hij detecteerde een grote mate van continuïteit in het buitenlands beleid, de ontwikkelingssamenwerking, binnenlandse bestuursorganisatie, de stadsvernieuwing, de milieuzorg en de noodzaak zwaardere offers te vragen van hogere inkomensgroepen. De vernieuwing zat hem volgens de Nijmeegse professor vooral in de verschuiving van het accent op de verantwoordelijkheid van de samenleving naar de verantwoordelijkheid van de staat. Hij kwam tot de conclusie: ‘De regeringsverklaring is onvermijdelijk op menig punt wat vaag. Maar ze kondigt een beleid aan, dat gekenmerkt is door ernst, voorzichtigheid en redelijkheid, door een filosofie én door werkelijkheidszin. Zij verdient een hartelijke gelukwens’¹³⁹

De Volkskrant had zich tijdens de verkiezingen en formatie hard gemaakt voor een tweede kabinet-Den Uyl.¹⁴⁰ De teleurstelling bij de totstandkoming van het kabinet-Van Agt was dan ook groot. De krant bespote de regeringsverklaring als een ‘stuntelige preek over spaarzin, soberheid en burenhulp’.¹⁴¹ Het uiteindelijk karakter van het ‘zelf verantwoordelijkheid dragen’. Van Agt leek volgens de krant te willen zeggen: ‘we weten nog niet wat we allemaal gaan doen, maar we bedoelen niks rots’. De regeringsverklaring stond vol met linkse beloftes en de schijn werd daarmee gewekt dat het kabinet veel beleid van het kabinet-Den Uyl zou doorzetten. In de praktijk zou echter een gehele

¹³⁶ *De Telegraaf*: 17-01-1978, *Nuchter en realistisch*.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ *De Telegraaf*: 18-01-1978, *Omzien in Wrok*.

¹³⁹ *De Telegraaf*: 17-01-1978, *Regeringsverklaring: politiek gezien door prof. F. Duynstee*.

¹⁴⁰ Van Merriënboer, e.a., *Van Agt. Biografie*, 293.

¹⁴¹ *De Volkskrant*, 17-01-1978, *ten geleide: dialoog*.

nieuwe en zeer rechtse beleidslijn zijn ingeslagen met meer steun aan het bedrijfsleven, meer zorg over de Russische bewapening en een grotere bezuinigingen in de overheidsfinanciën. Het karakter van het kabinet bleef zelf verantwoordelijkheid dragen met een nadrukkelijk kleinere rol voor de overheid.¹⁴² Het contrast met het kabinet-Den Uyl kon volgens *de Volkskrant* dus in de praktijk niet groter zijn.¹⁴³ Volgens de krant ondernam Aantjes een nobele poging om het rechtse beleid bij te sturen en meer continuïteit met het kabinet-Den Uyl te zoeken. Helaas toonde de poging alleen de dominantie van het CDA in de ministerraad aan. Het kabinet had nu naar de CDA-fractie geluisterd om het beschadigd progressieve en sociale imago van de partij op te schonen. De kern van het beleid bleef door de samenwerking met de VVD toch overheersend rechts. Voor de krant was daarmee de onwenselijkheid van een kabinet-Van Agt al geheel bevestigd.¹⁴⁴

Andriessen vertrekt: 'zelfs de minister van Financiën zegt het vertrouwen op'

Het kabinet-Van Agt had zich bij de regeringsverklaring de taak aangemeten aanzienlijk te bezuinigen. De exacte invulling van die bezuinigingen was bij de presentatie nog onduidelijk, maar deze zouden zich snel uitkristalliseren in het beleidsplan Bestek'81. Het plan zou Nederland in 1981 weer terug op de rails naar economisch herstel te krijgen. Het bedrijfsleven en de particuliere sector zouden worden versterkt ten koste van de overheid. Er zou daarbij fors worden bezuinigd in de collectieve sector, terwijl het kabinet tegelijkertijd ook een loonmatiging zou realiseren. Het plan werd snel controversieel vanwege de ingrijpende maatregelen. Massademonstraties en stakingen zijn daarbij aan de orde van de dag.¹⁴⁵ Het debat sloeg daarom ook een diepe kloof tussen de CDA- en VVD-ministers in de ministerraad. Naast grote weerstand bij de vakbeweging en de oppositie partijen, leek ook de CDA-fractie in de Kamer niet met het plan akkoord te zijn. Onder aanvoering van Aantjes en de financiënspecialist en tevens vice-fractievoorzitter Ruud Lubbers werden grote aanpassingen in het plan gemaakt. Ook het kabinet zelf kwam als reactie op de grote weerstand in de Kamer met een groot aantal concessies. Dit alles tot grote ergernis van de minister van Financiën, Andriessen, die als enige CDA-minister hard bleef vasthouden aan Bestek '81. Hij kreeg daarmee bijval van de VVD-ministers en de VVD-fractie in de Tweede Kamer. Er kon in de ministerraad maar geen akkoord worden bereikt. De onderlinge spanningen tussen de bewindslieden liep op tot een kookpunt en de toekomst van het kabinet stond serieus op het spel.¹⁴⁶ Uiteindelijk kreeg Andriessen er genoeg van en hij bood zijn ontslag aan bij de Koningin, nog voordat hij zelfs het laatste plan had ingezien. Het vertrek van de oud-KVP voorman en vertrouweling van premier Van Agt kwam echter hard aan bij het kabinet, vooral ook omdat de rechterflank van het CDA plots één van zijn meest vertrouwde ministers verloor. Het verlies

¹⁴² *De Volkskrant*, 20-01-1978, *Overheid als een dreiging*.

¹⁴³ *De Volkskrant*, 17-01-1978, *ten geleide: dialoog*.

¹⁴⁴ *De Volkskrant*, 20-01-1978, *Bijsturen*.

¹⁴⁵ Bosman en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis*, 152.

¹⁴⁶ Van Merriënboer, e.a., *Van Agt. Biografie*, 333-354.

van de minister van Financiën had ook een grote symbolische waarde en het imago van het kabinet raakte erdoor verder beschadigd. De PvdA rook bloed. Plots leek het tweede kabinet-Den Uyl als nog binnen handbereik nu de ploeg van Van Agt aan het wankelen was gebracht.

Het debat over het vertrek van minister Andriessen speelde zich af op 21 februari.¹⁴⁷ Minister-president Van Agt maakte in de Kamer niet zoveel woorden aan het vertrek van zijn minister van Financiën vuil. Hij benadrukte wel dat het vertrek van Andriessen niets zou wijzigen aan de politieke grondslagen van het kabinet.¹⁴⁸ PvdA en D'66 waren het daar niet mee eens. Zij vonden dat het politiek fundament onder het kabinet was uitgevallen. Het kabinet moest daarom vertrekken en zij hoopten dat het CDA en vooral de VVD tot dezelfde conclusie zouden komen nu "hun" minister van Financiën was opgestapt. Den Uyl zei als oppositieleider dat het vertrek van Andriessen de politieke grondslagen van het kabinet had aangetast. Hij beschouwde Andriessen als de architect van het kabinet: 'Ik zeg niet te veel als ik stel dat hij de geestelijke vader is geweest van Bestek'81 (..) Zijn bestek filosofie ligt ten grondslag aan dit kabinet'.¹⁴⁹ Ook D'66-voorman Terlouw deelde deze opvatting. Volgens de democraat was een nieuw kabinet ontstaat: 'In feite hebben wij eigenlijk te maken met een nieuw kabinet, een kabinet dat de lijn-Andriessen en die van de oude VVD overboord heeft gegooid, een kabinet met een nieuwe VVD en straks met een nieuwe minister van financiën. Men zou eigenlijk een nieuwe regeringsverklaring moeten vragen om na te gaan of dit kabinet nog wel kan rekenen op steun van meer dan 75 Kamerleden.'¹⁵⁰ Terlouw hoopte dat het CDA en/of VVD tot dezelfde conclusie zouden komen.¹⁵¹

Het CDA en de VVD bleken niet bereid het kabinet te laten vallen. Ondanks het vertrek van Andriessen was er toch een nieuw akkoord gekomen over de bezuinigen en alle ministers leken ermee akkoord te gaan. Zij beschouwden het vertrek van de minister van Financiën ook allerminst als fundamenteel voor de betekenis en samenstelling van het kabinet. Aantjes was inmiddels vanwege zijn vermeende oorlogsverleden gedwongen om zijn politieke functies neer te leggen.¹⁵² Lubbers werd de nieuwe fractievoorzitter, maar toonde zich evenwel bereid om het beleid van het kabinet naar de hand van zijn CDA-fractie te zetten. Het was de samenwerking van CDA en VVD die actief aan het kabinet betekenis gaven.¹⁵³ De VVD was zeer teleurgesteld over het verloop van de crisis, maar de liberale partij had ook ingezien dat het vertrek van hun ministers electoraal niet gunstig zou uitpakken. Zij waren immers ook akkoord gegaan met het laatste voorstel van Lubbers. Doorregeren was dus de

¹⁴⁷ *HTK 1979-1980*, 3272-3291.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 3271-3172.

¹⁴⁹ *Ibidem*, 3273.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 3276.

¹⁵¹ *Ibidem*, 3277.

¹⁵² Van Merriënboer, e.a., *Van Agt. Biografie*, 311-331.

¹⁵³ *HTK 1979-1980*, 3280-3283.

logische optie, maar de liberalen werden door hun pragmatische opstelling wel het doelwit van de oppositie. VVD-fractievoorzitter Rietkerk liet tijdens het debat het kabinet daarom ook niet vallen. Hij ging niet met de stelling van de oppositie mee dat de grondslagen van het kabinet waren veranderd. De aanpassing van Bestek'81 waren onwenselijk, maar het gehele pakket was gewichtig genoeg om het namens de VVD te onderschrijven.¹⁵⁴

Het debat kreeg echter nog een vervolg op 26 februari,¹⁵⁵ nadat de voormalig minister Andriessen verschillende malen de media had aangegegrepen om zijn visie op de crisis te tonen. Zijn redenering was dat het kabinet niet hard genoeg bezuinigde. Het beleid was vervallen tot 'meer schijn dan wezen' en dat was ideologisch onaanvaardbaar geweest voor de bewindsman.¹⁵⁶ Den Uyl volgde als oppositieleider in het debat ook precies die redeneering. Hij beweerde dat Andriessen gelijk had en hij alleen het regeerakkoord en kabinetsbeleid uitvoerde en vertolkte.¹⁵⁷ Hij bleef met samen met Terlouw volhouden dat het kabinet zijn geloofwaardigheid had verspeeld met het vertrek van minister Andriessen. De visies van Andriessen op de kabinetscrisis leidden er niet toe dat de CDA- of VVD-fractie hun standpunt namens het kabinet aanpaste. Met het akkoord was de crisis al bezworen en de fracties waren gerustgesteld.

Voor *De Telegraaf* kwam de kabinetscrisis als een enorme schok. Met de kabinetscrisis kwam het economisch herstel in Nederland in groot gevaar.¹⁵⁸ Het kabinet had gekozen van het vooruitschuiven van noodzakelijk beleid en was daarmee ook nog eens een belangrijke minister kwijtgeraakt.¹⁵⁹ De krant sympathiseerde in de crisis met Andriessen.¹⁶⁰ Hij had louter vastgehouden aan de ideologisch juiste politiek en met zijn vertrek de verantwoordelijkheid genomen die de rest van het kabinet niet had aangedurfd.¹⁶¹ De schuld lag bij de andere CDA-ministers en ook Lubbers moest het als fractievoorzitter ontgelden. Hij had niet genoeg pogingen ondernomen om de vechtende CDA-ministers tot halt te roepen, terwijl hij juist daar de aangewezen persoon was geweest.¹⁶² Ook professor Duynstee sloot zich in zijn column bij die visie aan. De acties van minister Andriessen betuigden een waardig staatsmanschap en een eerbare taakopvatting. Lubbers had tekortgeschoten om de breuk tijdig te lijmen en daarmee was de toekomst van het kabinet op het spel gezet.¹⁶³ Toen bleek dat het kabinet toch aanbleef was de redactie van *De Telegraaf* positiever over de toekomst van het kabinet, want de regeringen had toch het landsbelang in deze zware tijden vooropgesteld. Dat was

¹⁵⁴ *HTK 1979-1980*, 3286-3288.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 3219- 3291.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 3288.

¹⁵⁷ *Ibidem*, 3315.

¹⁵⁸ *De Telegraaf*, 21-02-1980, *Commentaar: crisis zou een ramp zijn*.

¹⁵⁹ *De Telegraaf*, 23-02-1980, *Vershil*.

¹⁶⁰ *De Telegraaf*, 21-02-1980, *Het gelijk van Andriessen*.

¹⁶¹ *De Telegraaf*, 22-02-1980, *Verlies*.

¹⁶² *De Telegraaf*, 21-02-1980, *De rol van Lubbers*.

¹⁶³ *De Telegraaf*, 21-02-1980, *Politiek bezien: Lubbers gaf Andriessen onvoldoende steun*.

volgens het dagblad vooral aan te danken de VVD. De liberalen hadden zich telkens in teken van het landsbelang geschikt naar de wensen van het CDA.¹⁶⁴

De Volkskrant betreurde het feit dat de ministercrisis, maar geen echte kabinetcrisis wilde worden. De krant hoopte daarmee direct op de val het kabinet-Van Agt.¹⁶⁵ Het vertrek van Andriessen was voor de krant een nieuw dieptepunt: 'Het kabinet heeft niet alleen zijn minister van Financiën verloren, het is helemaal failliet, politiek, bestuurlijk, beleidsmatig en qua prestige'.¹⁶⁶ De krant hekelde Bestek'81, maar beschouwde Andriessen als een integer politicus. Het probleem lag bij het gehele kabinet-Van Agt. Zij betuigden met Bestek'81 van een complete bezuinigingswaan. Het kabinet kon met het vertrek van de minister van Financiën geen slagvaardig beleid meer maken en poogde alleen het eigen voortbestaan te verlengen: 'Het beleidsmatig zwalken van het kabinet, sinds Bestek '81, is zo steeds meer ontaard in dronkemansgestruik. Er is geen koers, er zijn alleen geïmproviseerde bewegingen om het directe einde te ontlopen'.¹⁶⁷ *De Telegraaf* beschouwde de rol van de VVD in de crisis als nobel, maar *de Volkskrant* vond de partij uiterst hypocriet. De liberalen hadden de minister van Financiën laten vallen om electorale redenen en hielden daarmee een feitelijk gevallen kabinet overeind.¹⁶⁸

Algemene beschouwingen 1981

Bestek'81 had volgens het kabinet een economische opleving moeten veroorzaken, maar de economische situatie bleek later in 1981 nog te verergeren.¹⁶⁹ De werkloosheid steeg verder en het kabinet kon vanwege de interne spanningen niet tot een coherent beleid komen. De VVD moest continu beleidsmatig inleveren om de coalitie niet op het spel te zetten. Tijdens de Algemene Politieke en Financiële beschouwingen leek de coalitie steeds minder soepel te opereren. De CDA- en VVD-fracties botsten openlijk over het te voeren beleid. De VVD wenste nog steeds verregaande bezuinigen en een mogelijk geforceerde loonmaatregelen. Zij voelde zich versterkt door de tegenvallende economische cijfers. Het CDA vond de genomen bezuinigen al meer dan genoeg en het CDA wees openlijk de voorgenomen bezuinigen van de regering af. De CDA-fractie leek beleidsmatig dichter bij de PvdA te staan dan bij de VVD. Bovendien zou de partijvorming van het CDA tijdens de algemene beschouwing in de afrondende fase komen. De CDA-ministers wensten het jarenlange proces niet in gevaar te brengen. De PvdA zag de toegenomen spanningen in het regeringskamp. Den Uyl hoopte dat met het voeren van een totale oppositie het CDA en de VVD uiteindelijk uit elkaar te drijven zouden

¹⁶⁴ *De Telegraaf*, 22-02-1980, *Verstandig*.

¹⁶⁵ *De Volkskrant*, 23-02-1980, *Bezuinigingsplan mist zekerheid*.

¹⁶⁶ *De Volkskrant*, 20-02-1980, *crisis*.

¹⁶⁷ *Ibidem*.

¹⁶⁸ *De Volkskrant*, 20-02-1980, *Naar de Kiezers*.

¹⁶⁹ Bosman en Van Kessel, *Parlementaire geschiedenis*, 151.

zijn. Nieuwe verkiezingen zouden dan alsnog het tweede kabinet-Den Uyl inhouden. D'66 leerde onder de gematigde Terlouw een steeds gematigdere vorm van het oppositievoeren. Het sloot een regeringsdeelname zonder de PvdA vooralsnog uit, maar de partij was wel een nieuwe koers ingeslagen. In de komende jaren zouden D'66 en PvdA zichzelf steeds minder als vanzelfsprekende partners beschouwen.

Op 7 oktober opende de oppositie de aanval.¹⁷⁰ Zij vonden de resultaten van het kabinet-Van Agt sterk tegenvallen. Vooral op het economische terrein had het kabinet onder gepresteerd. Het vertrek van Andriessen en het mislukken van Bestek'81 bleven voor de oppositie het bewijs van een mislukte kabinetsperiode. Den Uyl opende zijn aanval op het regeringsbeleid. De sociaaldemocratische voorman vatte zijn visie op de kabinetsperiode bondig samen: 'Wie nuchter de periode van het kabinet-Van Agt overziet, die kan niet anders dan concluderen dat er een toenemend verlies aan gezag, inspiratie en vertrouwen is geweest'.¹⁷¹ De troonrede en miljoenennota waren daarom volgens Den Uyl nog nooit zo slecht ontvangen. Het kabinet verzaakte verantwoordelijkheid te nemen en had daarmee vrijwel op elk beleidsterrein gefaald. Bestek'81 draaide uit op een mislukking en de werkloosheid en inflatie groeiden. Het sluiten van een sociaalakkoord was mislukt. Namens D'66 stelde Terlouw stelde dat het kabinet inderdaad weinig had uitgevoerd. De maatregelen die wel waren uitgevoerd hadden niet het gewenste effect. Terlouw begreep echter wel de moeilijke omstandigheden waarin het kabinet moest opereren. Hij noemde de krappe meerderheid in de Tweede Kamer en een maatschappelijk smalle basis voor de gewenste hervorming als de hoofdoorzaak. Maar ook het mislukken van Bestek'81 en een diepe economische crisis hadden het had voeren van goed beleid er niet makkelijker op gemaakt.

Lubbers nam het in de Kamer opvallend genoeg op voor de zwaksten in de samenleving. Hij herinnerde het kabinet aan het grote offer dat door de samenleving werd gemaakt. De christendemocraat benadrukte daarbij het belang van zijn eigen fractie bij het uitbalanceren van het regeringsbeleid. Onder invloed van het CDA was ook Bestek'81 aangepast en volgens Lubbers waren alle economische doelen uit het oorspronkelijke akkoord toch gehaald, terwijl de politiek toch oog hield voor de kwetsbaren in Nederland. Toch hadden het CDA en de VVD het vanwege een constructieve houding met elkaar uitgehouden. Lubbers hoopte dat het kabinet bereid was tot een dialoog met de CDA-fractie en dat in het resterende jaar het kabinet nog veel gedaan kon krijgen.

Namens de liberalen wees Rietkerk op de huidige tijd van economische malaise. Er werd volgens de VVD-fractie niet genoeg ondernomen om de stijgende inflatie, overheidsuitgaven en werkloosheid tegen te gaan. Bestek'81 was geheel uitgekled en uitgedraaid op een mislukking. Alleen

¹⁷⁰ HTK 1980-1981, 112-184.

¹⁷¹ Ibidem 121.

die maatregelen waren weer nodig om de economie uit het dal te krijgen. De VVD had zich altijd constructief opgesteld, maar wenste nu toch echt een krachtiger beleid. De liberale voorman vond dat er gewoon niet genoeg werd gedaan. Het was nu de noodzaak dat de overheid actief beleid zou voeren om het bedrijfsleven en de private sector weer te revitaliseren. In plaats daarvan koos men er telkens voor 'de verbeelding' in plaats van beleid dat gebaseerd was op 'werkelijkheidszin en geloofwaardigheid'.¹⁷²

De premier zou eigenlijk op 8 oktober antwoorden op de vragen van de Kamer, maar Van Agt voelde zich blijkbaar niet fit. Hij meldde zich ziek en dat leidde tot grote ergernis bij de oppositie. Zijn antwoord zou echter de volgende dag op 9 oktober alsnog komen.¹⁷³ De minister-president stelde dat de kritiek die hij had gekregen vooral was gebaseerd op de veronderstelling dat zijn kabinet niet zou regeren of te weinig zou doen. De premier stelde dat hij met zijn kabinet er juist wel alles aan deed om de economie te hervormen en nieuw beleid te maken, maar dat hij daarbij ernstig gebonden was aan de wensen van de Kamer.

De media reageerden negatief op de kabinetsplannen die werden geuit tijdens de algemene beschouwingen. *De Telegraaf* was sinds de kabinetscrisis en het vertrek van Andriessen ernstig teleurgesteld over de economische beleidsvoering van de regering.¹⁷⁴ De krant hoopte de voorgenomen bezuinigen alsnog te zien, maar onder invloed van de CDA-fractie werd echter een geheel nieuwe beleidslijn ingezet waarbij de collectieve uitgaven zoveel mogelijk buiten schot bleven.¹⁷⁵ De krant sympathiseerde met de VVD-fractie, die dergelijke bezuinigingen wel wenste.¹⁷⁶ De krant hekelde de economische politiek die telkens werd afgezwakt door de Kamer.¹⁷⁷ Het kabinet had daarmee uiteindelijk economisch slecht gepresteerd en waren de beloftes uit het regeerakkoord niet nagekomen.

Volgens *de Volkskrant* was het politiek failliet van het kabinet-Van Agt bij de algemene beschouwingen definitief aangetoond. Het kabinet presenteerde een uitermate zwak economisch beleid. Dat leidde tot grote kritiek vanuit de gehele Kamer. Het was zelfs zo treurig met de beleidsvoering gesteld dat de Kamer het kabinet te hulp moest schieten: "Intussen is het beschamend te zien hoe de Kamer het kabinet te hulp moet snellen om nog enig beleid aan te reiken. Het kabinet heeft er weinig van gemaakt en is daarvoor ook niet in staat een draagvlak in de samenleving te creëren voor een moeilijk sociaal-economische beleid."¹⁷⁸ Het was volgens *de Volkskrant* een complete afgang

¹⁷² Ibidem, 142.

¹⁷³ Ibidem, 193-234.

¹⁷⁴ *De Telegraaf*, 7-8-1980, *CDA wil af van prijscompensatie*.

¹⁷⁵ *De Telegraaf*, 8-8-1980, *CDA en VVD twisten over inkomensoffer*.

¹⁷⁶ *De Telegraaf*, 8-8-1980, *VVD Contra CDA*.

¹⁷⁷ *De Telegraaf*, 10-8-1980, *Overbodig*.

¹⁷⁸ *De Volkskrant*, 9-8-1980, *Uitgeregeerd*.

voor het kabinet om te zien hoe Lubbers namens de CDA-fractie het beleid van de regering zo kon domineren.¹⁷⁹ Het kabinet kon daarom maar beter zo snel mogelijk vertrekken, nu het geen echte beleidsmatige oplossing meer kon formuleren en zich zo liet sturen door Lubbers.

Kabinet-Van Agt I: de balans

Volgens de biografen Van Merriënboer, Bootsma en Van Griensven zou het kabinet-Van Agt I voor het economisch beleid later een negatief rapportcijfer krijgen. Daarvoor waren er te veel werklozen bijgekomen.¹⁸⁰ Ook andere auteurs benadrukten de politieke onmacht van het kabinet dat gebonden bleek aan de grillen van de CDA-fractie. Daarnaast overheerste in de contemporaine beeldvorming het imago van een machteloos kabinet. De financiële cijfers van het kabinet laten een soortgelijk beeld zien. De inflatie steeg van 3.7% naar 6.8% en in 1980 en 1981. De arbeidsmarkt stortte compleet in. Het kabinet startte met 218.000 werklozen en eindigde in 1981 met 330.000. Er kwamen bijna 200.000 bijstandsgerechtigden bij in de gehele kabinetsperiode. Geen enkel ander kabinet in de gehele jaren zeventig had te kampen met een dergelijke dramatische toename van de werkloosheid. Het kabinet had zich in 1971 voorgenomen sterk te bezuinigen. Van die plannen kwam niets terecht. In de kabinetsperiode stegen de collectieve uitgaven met 6.2%. Ook hier scoort het kabinet-Van Agt slechter dan elke andere regering in de jaren zeventig. Zelfs het kabinet-Den Uyl zag de overheidsuitgaven niet zo sterk groeien. Dat was opmerkelijk, omdat de 'potverterende mythe' juist had gesteld dat het kabinet-Den Uyl een financiële rotzooi had achtergelaten. Nu blijkt dat het kabinet-Van Agt op hetzelfde terrein zelfs slechter scoorde. Het kabinet-Van Agt kwam daarmee op 1981 uit op een begrotingstekort van 5%, terwijl dit in 1979 nog maar 8% bedroeg.

Van de oorspronkelijke plannen om kwam bijna niets terecht. Het is de vraag in welke mate dit het kabinetsbeleid is aan te rekenen. De tweede oliecrisis veroorzaakte gewoonweg een globale economische crisis die ook buiten de invloed van het kabinet lag. De interne strubbelingen binnen het kabinet, de aanpassingen van het CDA aan Bestek'81 en het onvermogen daardoor om een daadkrachtig en coherent beleid te formuleren hebben waarschijnlijk ook bijgedragen aan het slechte resultaat van het kabinet-Van Agt.

Ook het kabinet-Van Agt is door Bestek'81 de geschiedenis in gegaan als een overwegend rechts kabinet. Ook de eigentijdse beeldvorming sloot bij dat beeld aan. Toch zijn er ook onder invloed van de CDA-fractie veel bewegingen naar het centrum gemaakt. Het echt daadwerkelijk beleid is daarom niet meer terecht te typeren als "rechts", maar meer als centrum rechts.

¹⁷⁹ *De Volkskrant*, 10-8-1980, *Motie*.

¹⁸⁰ Van Merriënboer (et al.), *Van Agt. Biografie*, 357

Conclusie

In de SQ is de vraag gesteld: Hoe passen de zelfbeelden en imago's, vergeleken met het feitelijk gevoerde beleid, van de kabinetten-Biesheuvel (1971-1972) en -Van Agt I (1977-1981) in het bestaande beeld in de historische literatuur van de Nederlandse politiek in de jaren zeventig? Het beeld van de Nederlandse politiek in de jaren zeventig is ten eerste vooral bepaald door het kabinet-Den Uyl. Daardoor wordt het gehele tijdperk vaak opgevat als een links-decennium. Uit deze studie blijkt echter dat de jaren zeventig ook het toneel waren van kabinetten met een geheel andere samenstelling en deze voerden een andere politiek. Het kabinet-Biesheuvel en Van Agt stonden beide in het teken van bezuinigingen en een grotere focus op het bedrijfsleven. De collectieve sector gold voor beiden niet meer als vanzelfsprekend en er moest in de welvaartstaat gesneden worden. Dat maakte ook een groot deel uit van de beeldvorming rond deze kabinetten. Het kabinet-Den Uyl is grotendeels buiten de focus van deze studie gebleven, maar ook dit kabinet stelde een maximum aan de overheidsuitgave via de 1-procentsoperatie. De Nederlandse politiek in de jaren zeventig was dus ondanks de beeldvorming politiek betreft niet een exclusief links decennium.

Waren de jaren zeventig dan wel een "sociaal-democratisch tijdperk", zoals door sommige auteurs werd beweerd? Als er naar een dominante stroming in het Nederland van de jaren zeventig gezocht moet worden, dan komt men niet uit op de sociaal-democraten, maar juist bij de christen-democraten. Zij implementeerden het meeste van hun programma's in de het Nederlandse beleid. De KVP en ARP maakten bovendien ook nog een deel uit van alle kabinetten in de gehele jaren zeventig. In drie van de vier kabinetten leverden zij de premier. In het kabinet-Van Agt had het CDA geheel de overhand. Als men het decennium al wil beschrijven aan de hand van een Nederlandse politieke stroming, dan zouden de jaren zeventig beter beschreven kunnen worden als een "christen-democratisch tijdperk" vanwege de invloed van de christen-democraten op kabinetten en het daadwerkelijk gevoerde beleid in deze jaren. De kabinetten-Biesheuvel en Van-Agt zijn in de beeldvorming betiteld als rechts, het gevoerde beleid was echter meer centrum-rechts.

Als de jaren zeventig dan niet exclusief links of sociaal-democratisch waren, sluit de beeldvorming en het gevoerde beleid van de kabinetten Biesheuvel en -Van Agt dan beter aan bij de internationale en Nederlandse historici die de jaren zeventig vooral beschouwen als een conservatief en rechts tijdperk? Uit deze studie is gebleken dat de beeldvorming en het beleid van de onderzochte kabinetten ook niet binnen dat beeld passen. Beiden kabinetten werden wel door tijdgenoten (en later door historici) vereenzelvigd met een rechts en conservatiefbeleid. In deze studie is aangetoond dat het kabinet-Biesheuvel in de werkelijkheid echter niet alleen een rechtse politiek voerde, maar ook links beleid voerde onder invloed van de links-confessionele ministers en Tweede Kamerfracties. Het zelfde is aangestipt bij het kabinet-Van Agt. Daar poogde het kabinet wel een rechtse politiek te

voeren, maar dit werd telkens onder invloed van de CDA-fractie geremd. De rechtse VVD-fractie moest daarbij telkens inleveren ten koste van het CDA in het politieke centrum. De beiden kabinetten zijn daarbij waarschijnlijk slachtoffer geweest van de beeldvorming in de jaren zeventig. Het kabinet-Den Uyl werd beschouwd als erg links en dus leken alle andere kabinetten in de jaren zeventig automatisch rechtser. Ook het maatschappelijk debat was erg links, waardoor beide kabinetten mogelijk in de beeldvorming zijn afgebeeld als rechters dan zij waarschijnlijk in de werkelijkheid waren.

De kabinetten blijken op het gebied van beleidsvoering een gemende politiek te hebben bedreven. Ook onder invloed van de christen-democraten met hun historisch dualistisch karakter is vooral een centrum politiek bedreven. Hellema concludeerde de jaren zeventig golden als vooral een gemengd tijdperk. Hij beschouwde het als een overgangsfase van de progressieve en radicale politiek afkomstig uit de jaren zestig die botste met conservatieve en liberale tegenkrachten tegen het begin van de jaren tachtig.¹⁸¹ Ook dit beeld verdient een nadere invulling. De literatuur en de beeldvorming in de tijd gaan namelijk uit van het beeld van een “gepolariseerde jaren zeventig” waarbij de rechter en de linker flanken van de politiek recht tegenover elkaar stonden. Het Nederlandse staatsbestel laat echter een gepolariseerde politiek niet zo maar toe, want er moet altijd gezocht worden naar een consensus. Daarom zijn kabinet ook vrijwel altijd van een gemende samenstellingen geweest.

De beeldvorming van kabinetten is dus wel overwegend rechts of links, maar aan de hand van het daadwerkelijk gevoerde beleid blijken de jaren zeventig dus niet expliciet links of rechts te zijn. Zij zijn bovendien dan meer “christen-democratisch”, dan “sociaal-democratisch”. Daarnaast laten zij meer ruimte voor politieke consensus dan het begrip polarisatie gebruikelijk toe staat. Beleidsmatig zijn de jaren zeventig daarom vooral het tijdperk geweest waar vooral het politieke centrum hoogtij vierde.

¹⁸¹ Hellema, *Nederland en de jaren zeventig*, 19-21

Samenvatting

In de historische literatuur bestaan verschillende visies over de politiek in de jaren zeventig. In Nederland worden de jaren zeventig vooral vereenzelvigd met het kabinet-Den Uyl. Daarom gelden de jaren zeventig vooralsnog in Nederland als een overwegend links tijdperk, hoewel er ook internationaal anders wordt gedacht over de typering van de jaren zeventig. Vanwege het grote aantal mythes rondom het kabinet-Den Uyl overheerst dit kabinet ook het onderzoek naar beeldvorming rondom kabinetten. De jaren zeventig waren echter ook het toneel van andere kabinetten. Het kabinet-Biesheuvel en Van Agt betuigden van een compleet andere politiek. In de (contemporaine) beeldvorming werden zij afgebeeld als overwegende rechtse kabinetten. Dit onderzoek toont aan dat de kabinetten echter beleidsmatig niet zo'n overdreven rechtse signatuur hadden. Deze kennis wordt teruggekoppeld op het beeld van de Nederlandse politiek in de jaren zeventig. Er wordt geconcludeerd dat de beelden over de jaren zeventig niet stroken met het daadwerkelijk gevoerde politiek van de twee onderzochte kabinetten. De jaren zeventig waren daarom niet exclusief links. De christendemocraten hadden een groter aandeel in het gevoerde beleid in de jaren zeventig dan welke andere politieke groepering dan ook. Het concrete gevoerde beleid blijkt noch van een exclusief rechtse of linkse aard. Daarom is het beter de jaren zeventig beleidsmatig te beschouwen als een tijdperk van het politieke centrum.

Literatuurlijst

- Aerts, R., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990* (Nijmegen 2001).
- *Het aanzien van de politiek: Geschiedenis van een functionele fictie* (Amsterdam 2009).
- Bakker P., en Scholten, O., *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie 7* (Amsterdam 2009) 18-20.
- Berg, J.-J., van den, 'De ARP als evangelische volkspartij', in: G. Harinck, R. Kuiper en P. Bak (eds.), *ARP: de antirevolutionaire partij 1829-1980* (Hilversum 2001), 276-277.
- Bleich, A., *Joop Den Uyl, 1919-1987* (Amsterdam 2008).
- Bootsma, P. en Breedveld, W., *De verbeelding aan de macht: het Kabinet-Den Uyl 1973-1977* (Den Haag 1999).
- Bornewasser, J., *Katholieke Volkspartij 1945-1980: Band II: heroriëntatie en integratie (1963-1980)* (Nijmegen 2000).
- Bosmans, J., en Kessel, A., van, *Parlementaire geschiedenis van Nederland* (Amsterdam 2011)
- Broek, I., van den, *Heimwee naar de politiek: de herinnering aan het kabinet-Den Uyl* (Rotterdam 2002).
- Carruthers, P., 'Review of *Recreative Minds*, by Currie, G. Ravenscroft,' *Notre Dame Philosophical Reviews* 11 (2003).
- Currie, G., *The Nature of Fiction* (Cambridge 1990), P. Carruthers, 'The Creative-Action Theory of Creativity', in: Doggett T., en Egan, A., 'Wanting Things You Don't Want: The Case for an Imaginative Analogue of Desire', *Philosophers' Imprint* 7:9 (2007).
- Drees, W., 'Vleugellam'. Het conflict in DS'70, voorjaar 1975', in: *Jaarboek 1990 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 1991), 63.
- Faulenbach, B., 'Die Siebzigerjahre – ein Sozialdemokratische Jahrzehnt', *Archiv für Sozialgeschichte* 44 (2004), 1-39.
- Ferguson, N., e.a. (red.), *The shock of the global: the 1970s in perspective* (Cambridge 2010).
- Hellema, D., 'Das Ende des Fortschritts. Die Niederlande un die siebziger Jahre', *Zentrum für Niederlande-Studien. Jahrbuch* 18 (2008), 85.
- *Nederland en de jaren zeventig* (Amsterdam 2012).
- Hobsbawn, E., *The age of extremes: the short twentieth century, 1914-1992* (Londen 1994).
- Hoedeman, J., *Hans Wiegel en het spel om de macht* (Utrecht 1993).
- Judt, T., *Postwar: a history of Europe since 1945* (Londen 2005).
- Koenen, G., *Das rote Jahrzehnt. Unsere kleine deutsche Kulturrevolution 1967-1977* (Frankfurt 2002).
- Liagre Böhl, H., de, 'Consensus en polarisatie: spanning in de verzorgingsstaat, 1945-1990', in: Maas, P., *Kabinetsformaties: 1959-1973* (Den Haag 1982).
- Merriënboer, J., van, Bootsma, P. en Griensven, P., van, *Van Agt. Biografie: tour de force* (Amsterdam 2008).
- en Baalen, C., van, (red.), *Polarisatie en hoogconjunctuur: het kabinet-De Jong 1967-1971* (Amsterdam 2013).
- P. Carruthers, S. Lawrence en S. Stich (Ed.), *The Innate Mind: Foundations and the Future* (Oxford 2007).

- Pekelder, J., *Sympathie voor de RAF. De Rote Armee Fraktion in Nederland, 1970-1980* (Amsterdam 2007).
- Ramakers, J., Voerman, G., en Zwart, R., (Eds.) *Illusies van den Uyl?: De spreiding van kennis, macht en inkomen* (Amsterdam 1998).
- Righart, H., *De eindeloze jaren zestig: de geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).
- Schikhof, M., 'Opkomst, ontvangst en 'uitburgering' van een nieuwe partij en een nieuwe politicus. DS' 70 en Wim Drees jr.', in: *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2002 Nieuwkomers in de politiek* (Den Haag 2002).
- Scholten, W., 'Barend Willem Biesheuvel. Van boerenleider tot minister-president', in: P.E. Werkman en R. van der Woude (red.), 'Wie in de politiek gaat, is weg? Protestantse politici en de christelijk-sociale beweging' (2009), 237-267.
- W., 'Mooie Barend': *Biografie van B.W. Biesheuvel 1920-2001* (Amsterdam 2012).
- Stevenson, L., 'Twelve Conceptions of Imagination', *British Journal of Aesthetics*, 43:3 (2003) 238-259.
- Strawson, P., 'Imagination and Perception', in: L. Foster en J. Swason (ed.), *Experience and Theory*, (Massachusetts 1970).
- Tellingen, P., van, 'De laatste grote antirevolutionaire voorman', in: *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis* (2001).
- Toirkens, S., *Schijn en werkelijkheid van het bezuinigingsbeleid 1975-1986* (Leiden 1988).
- Verbij, A., *Tien Rode Jaren. Links Radicalisme in Nederland 1970-1980* (Amsterdam 2002).
- Vingerling, H., en Schouten, C., *Democratisch Socialisten '70: nevenstroom in de sociaal-democratie?* (Rotterdam 2003).
- Vree, F., van, *De metamorfose van een dagblad. Een journalistieke geschiedenis van de Volkskrant.* (Amsterdam 1996).
- Walton, K., 'Mimesis as Make-Believe: On the Foundations of the Representational Arts' (Harvard 1990).
- Zwan, A., van der, *Van Drees tot Bos. Zestig jaar succes en mislukking. Geschiedenis van de PvdA*, (Amsterdam 2008).

Bronnenlijst

Bronnen bij hoofdstuk 1:

Parlementaire debatten:

Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1971-1972, 136-262.

HTK 1971-1972, 3957-4061.

HTK 1972-1973, 186-338.

Krantenartikelen uit *De Telegraaf*:

De Telegraaf, 3-8-1971.

De Telegraaf, 4-8-1971.

De Telegraaf, 16-8-1972.

De Telegraaf, 18-8-1972.

De Telegraaf, 19-8-1972.

De Telegraaf, 21-8-1972.

De Telegraaf, 31-8-1972.

De Telegraaf, 9-10-1972.

De Telegraaf, 10-10-1972.

De Telegraaf, 11-10-1972.

De Telegraaf, 12-10-1972.

Krantenartikelen uit *de Volkskrant*:

De Volkskrant, 3-8-1971.

De Volkskrant, 4-8-1971.

De Volkskrant, 5-8-1971.

De Volkskrant, 17-08-1972.

De Volkskrant, 18-08-1972.

De Volkskrant, 11-10-1972.

De Volkskrant, 12-10-1972.

Bronnen bij hoofdstuk 2:

Parlementaire debatten:

HTK 1978-1979, 330-458.

HTK 1979-1980, 3272-3291, 3219-3291.

HTK 1980-1981, 112-184, 193-234.

Krantenartikelen uit *De Telegraaf*:

De Telegraaf, 17-01-1978.

De Telegraaf, 18-01-1978.

De Telegraaf, 21-02-1980.

De Telegraaf, 22-02-1980.

De Telegraaf, 23-02-1980.

De Telegraaf, 7-8-1980.

De Telegraaf, 8-8-1980.

De Telegraaf, 10-8-1980.

Krantenartikelen uit de *Volkskrant*:

De Volkskrant, 17-01-1978.

De Volkskrant, 20-01-1978.

De Volkskrant, 20-02-1980.

De Volkskrant, 21-02-1980.

De Volkskrant, 23-02-1980.

De Volkskrant, 9-8-1980.

De Volkskrant, 10-8-1980.

Online bronnen:

CBS Statline (Geraadpleegd op 15-07-2015).

<http://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (geraadpleegd op: 6 juli 2015).

<http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2010-2011/Partij-of-Principes.html> (Geraadpleegd op 18-06-2015).

Bijlage 1: lijst met afkorting partijnamen

Anti-Revolutionaire Partij	(ARP)
Christelijk-Historische Unie	(CHU)
Christen-Democratisch Appèl	(CDA)
Democraten 66	(D'66 tot 1981)
Democratisch Socialisten '70	(DS'70)
Katholieke Volkspartij	(KVP)
Partij van de Arbeid	(PvdA)
Politieke Partij Radikalen	(PPR)
Volkspartij voor Vrijheid en Democratie	(VVD)